

ORTA ASYA’NIN ORTASINDA BİR ADA: KIRGIZİSTAN

Yunus Emre GÜRBÜZ

Özet: Kırgızistan, bağımsızlıktan sonra geçen yirmi yılda bir “demokrasi adası” olarak tanınmıştır. Zaman zaman bu yargının gölgelendiği dönemler olsa da, yaşanan iki isyanın ardından ülke tekrar demokratikleşme sürecine kaldığı yerden devam etmiştir. Bu, Kırgızistan’ın sadece demokrasi deneyi açısından Orta Asya’da bir ada olmadığını göstermektedir. Kırgızistan coğrafyası, tarihi ve kültürü ile de farklı bir ülkedir. Bu farklılıklar, onun demokrasi talep eden bir halka da sahip olmasını sağlamıştır. Bu yazıda bu farklılıklar ve son yirmi yıllık süreçte yansımaları değerlendirilecek; son olarak Türkiye açısından Kırgızistan’ın sunduğu olanaklar üstünde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Kırgızistan, demokrasi, Akayev, Bakiyev, geçiş süreci, Türkiye ve Orta Asya.

An Island in the Middle of the Central Asia: Kyrgyzstan

Abstract: During the last twenty years after the independence, Kyrgyzstan was known as an “island of democracy”. Although there have been some periods with rising doubts about this argument, after two popular uprisings Kyrgyzstan has once again taken up its democratization process. This reflects that Kyrgyzstan is not just an island on terms of the democracy experiment. Kyrgyzstan with its geography, history and culture differs from its neighbors. These differences have created the people demanding democracy. In this article, these differences and their effects to the process in last twenty years will be studied, and finally the attention will be drawn to the opportunities of Kyrgyzstan for Turkey.

Key words: Kyrgyzstan, democracy, Akayev, Bakiyev, transition period, Turkey and Central Asia.

Giriş

Kırgızistan, yeryüzünde okyanuslara en uzak ülkedir. Ancak son yirmi yılda Kırgızistan’da yaşananlar, onu komşularının arasında bir “ada” gibi öne çıkarmıştır. 31 Ağustos 1991’de Kırgızistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra seçtiği demokratik yolla dikkatleri üstüne toplamış ve “Orta Asya’nın demokrasi adası” olarak görülmeye başlanmıştı (Anderson, 1999). Ne var ki kısa bir süre sonra cumhurbaşkanı tüm iktidarı elinde toplamaya ve muhalefete baskı uygulamaya başlamıştır. Yolsuzlukların merkezindeki Akayev ailesi ve medya ile muhalif politikacılar üstünde artan baskıyla, Kırgızistan’ın SSCB sonrasında ortaya çıkan diğer ülkelerden hiçbir farkının olmadığı düşünölmeye başlanmışken, 2005’te bir halk isyanıyla demokrasiye dönüş işaretleri belirlediğinde, dikkatler tekrar Kırgızistan’ın üstüne toplanmıştır. Böylelikle Kırgızistan’ın “demokrasi adası” olduğu söylemi tekrar hayat bulmuştur. Ancak

yeni cumhurbaşkanı da çok geçmeden iktidarı kendi elinde toplayınca, demokrasinin değil, “Doğu toplumları”na yakıştırılan otoriter yönetimin Kırgızistan için de geçerli olduğu düşünölmeye başlanmıştır. Ancak 2010’da yeni bir halk isyanı ile tekrar iktidar değışikliğı gerçekleşti ve onu takiben demokratik kurumların oluşumuna olanak sağlayacak bir anayasa kabul edildi. Çevre ölkelerde görölmeyen ısrarlı demokratikleşme çabaları ve bundan sapmanın halk isyanıyla cezalandırılması gösterdi ki, Kırgızistan gerçekten bir “ada”. Burası lafın gelişti bir “demokrasi adası” değil, halkın demokratikleşme yönünde ya da kendi sesini duyurma yönündeki ısrarıyla bir ada. Bu yazıda bunun muhtemel nedenleri ve son yirmi yıldaki siyasi gelişmeler üstünde durulacaktır. Son olaraksa, Kırgızistan’ın Türkiye’nin Orta Asya ile ilişkileri açısından yarattığı olanaklar ele alınacaktır¹.

Coğrafi ve Demografik Çeşitlilik

Kırgızistan, 199.951 km²’lik yüzölçümüyle, Türkiye’nin Ege, Akdeniz bölgeleri ve Trakya toprakları toplamında bir ölkedir. Ancak dağlık coğrafiyası nedeniyle, yaşamaya elverişli toprakları kısıtlıdır. Ölkedeki ekilebilir arazi sadece % 7’dir (Somuncuoğlu, 2011, s. 6). 5.477.000 kişilik nüfusuyla (2011, <https://www.stat.kg>), Kırgızistan yaklaşık olarak Ankara vilayeti kadar bir nüfusa sahiptir. Kırgızistan topraklarının yarısından fazlasını Tanrı Dağları oluşturmaktadır. Bu nedenle Kırgızistan yüksek dağlar ve onların arasındaki vadilerden oluşan bir ölkedir. Ölkede yüksekliğı 4.000 metreden fazla 19 dağ, uzunluğı 50 kilometreden fazla 22 vadi vardır (Osmonov, 2006, s. 20, 39)². Vadilerde tarih boyunca önemli ticaret kentleri kurulmuş olsa da, Kırgızların çoğunluğı geçen yüzyıla kadar hayvancılık ve dolayısıyla göçerlikle uğraşıyorlardı. Dağların sağladığı bir üstünlük buzullar ve nehirleriyle Kırgızistan’ın sulak topraklara ve hidroelektrik kaynaklarına sahip olmasıdır. Orta Asya denince akla gelen çöller ya da stepler yerine Kırgızistan’da yeşil vadiler, yaylalar vardır. Kuzeyde Çüy vadisinde, güneyde Fergana Vadisindeki sulak arazilerde tarım ve ticaretle geçinen kentler ortaya çıkmıştır. Ülkenin ortasından geçen yüksek dağlar nedeniyle kuzey ve güney arasındaki ilişkiler zayıf olmuştur. İki bölgeyi birbirine bağlayan yol ancak 2005-06’da kesintisiz trafik akışına izin verecek duruma getirilmiştir (Shimomura, 2008, s. 4). Bu coğrafi engelden doğan, iki bölge arasındaki ekonomik, kültürel farklılıklar bugün de varlığını korumaktadır. Bunun yarattığı bölgecilik, halen siyaseten

¹ Kaynak belirtilmeden kullanılan bilgiler, 2005-2011 arasında Kırgızistan’a üç kere gelmiş ve toplam üç yıl burada yaşamış, üniversitede ders vermiş, araştırma yapmış olan Yunus Emre Gürbüz’ün gerekleştiirdiğı gözlem ve görüşmeler ile gazeteler gibi çok sayıda kaynaktan edindiğı bilgilere dayanmaktadır.

² Bu vadi ve yaylalar da yüksekte, 400 ile 3.800 metre arasındadır (Osmonov, 2006, s. 39).

endişe yaratmakta, hükümet kurulurken, istikrar için hem kuzeyin hem güneyin temsilcilerinin iktidardan pay almasına dikkat edilmektedir.

Görünen o ki, Kırgızistan'ın geçit vermez dağlarının arasındaki vadiler ve yaylalar, Orta Asya'nın diğer köşelerindekilerden farklı bir toplumsal yapının oluşmasını sağlamıştır.³ Burada kışın vadilerde, yazın yaylalarda yaşayan boylar birbirlerinden ayrı bir hayat sürdürmüştür. Zaman zaman göllerin etrafındaki yaylalar gibi bazı düzlüklerde bir araya gelseler ve evliliklerle bağlar kurulsa dahi bunlar gevşek toplumsal bağlar yaratmıştır. Bir araya gelindiğinde de herhangi bir baskı, zorlama olmadan, uzlaşıya dayalı ilişkiler kurulmuştur. Sorunlar toplulukların yaşlılarının (*aksakallar*) bir araya geldikleri kurultaylarda çözülmeye çalışılmıştır. Dağlık bir coğrafyada insanları rıza olmaksızın baskıyla otorite altına almak, merkezi bir yapı kurmak zaten mümkün değildir. Benzer bir durum demokrasinin beşiği kabul edilen antik Yunan için de söylenebilir. Orada da dağlar arasındaki vadiler ve adalarda kurulan kentler merkezileşmeyi ve bir imparatorluğun ortaya çıkışını engellemiştir. Bunun yerine demokrasi denilen yönetim biçimi ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, Kırgızistan coğrafyasının da uzlaşıya dayalı, çeşitliliğe izin veren, esnek bir yapıya sahip olunmasına neden olduğu düşünülebilir. Öte yandan, zaten böyle bir yapıya sahip olan göçebe toplulukların bu anlayışlarını en çok bu dağlık coğrafyada korudukları da düşünülebilir. Dağlık coğrafya *uruk* ve *uruu* olarak adlandırılan kavim ve boy bağlarının ademimerkeziyetçi bir yapı içinde yaşamasını sağlamıştır. SSCB döneminde boylar aynı kolhoz ve sovhozlarda toplandıklarından bu sosyal yapı varlığını korumuştur; bunun bugün de etkisi görülmektedir.

Genel olarak göçebelerde soy, boy bağları önemli olsa da, boylar esnek, başka ailelerin katılımına açık yapılardır (Golden, 2000, ss. 22-24; Halperin, 1987, s.

³ Kırgızistan'da söz konusu olan coğrafi yapı Orta Asya'daki bir başka ülke, Tacikistan için de geçerlidir. Benzer bir toplumsal yapı da Tacikistan'da vardır. Bağımsızlıktan sonra Tacikistan'da yaşanan iç savaş, kuzey-güney arasındaki ayrımla da ilintiliydi. Bunun yanında doğu-batı arasında da bir ayrım vardır. Ne var ki toplumların geçmişle kurdukları ilişki ve oluşturdukları tarih anlayışı açısından Tacikistan'da durum farklıdır. Geçmiş ontolojik olarak, ne olduğu değil; epistemolojik olarak, nasıl aktarıldığıyla yeniden üretilir. Tacikistan açısından tarih çalışmalarında aktarılan yaşadıkları dağlık coğrafyanın kültürü değil, binyıllardır Orta Asya'nın yerleşim bölgelerinde geliştirdikleri uygarlıktır. Çağatayca'dan, hatta modern ulus-devletlerin oluşumundan önce yerleşik kültürün dili Farsça ya da Tacikçe idi. Tacikler kendilerini Sasaniler, Buhara ve Semerkant'ta oluşan kültürün uzantısı olarak görürler. Tacikistan'da yaşayan Taciklerin tarih boyunca bu aktarılan tarihle ve kültürle doğruldukları söylenemez, ancak günümüzde bu tarih kendi tarihleri olarak tüm Tacikistanlılara aktarılmaktadır. Bu nedenle tarihin Tacikistan'da yarattığı "biz" algısı (görkemli bir yerleşik kültür) ile Kırgızistan'da yarattığı algı (temelde göçerliğe dayalı bir kültür, güçlü, özgür bir halk) farklıdır.

22). Boy ve kavim terimleri salt akrabalığa dayanmayan, aslında politik bir birlikteliği ifade eden terimlerdir (İ. Togan, yayınlanacak)⁴. Antropolog Sharon Baştuğ'un ifade ettiği gibi:

Şecereler, ilgili kişilerin çıkarları ve beklentilerine göre toplumsal olarak inşa edilir ve yeniden inşa edilir. Şecereler insanların zihninde parçalı bir formda var olurlar ve paylaşılan sözlü iletişimlerde sürekli tartışma ve uzlaşa ile yeniden kurgulanırlar (Baştuğ, 1999, s. 84).

Bir boyun atalarıyla ilgili olan şecerelerin değiştirilebilir olması tartışmaya açık bir görüş olarak kabul edilebilir. Ancak Bişkek yakınlarındaki bir köyde yapılan bir saha çalışması, bu yeni bir boya dahil olma esnekliğinin bugün de devam ettiğini göstermektedir. Köye yeni gelenler orada var olan sosyal örgütlenmeye dahil olmakta ve böylelikle cenaze, düğün gibi topluluğun ortak etkinliklerine katılmaktadır. Bu sosyal dayanışmaya dahil olmak zamanla o boy örgütlenmesinin de parçası olmayı sağlamaktadır (Şahin, 2011)⁵. Boy örgütlenmesi, merkezinde bir soy bağının olduğu, ama bunun herkes için zorunlu olmadığı, farklı ailelerin de dayanışma için eklemlediği ve geçmişini de yeniden kurduğu toplumsal yapılar olarak görülebilir.

Coğrafya, bölgeler ve boylardan kaynaklanan çeşitlilik Kırgızistan'ın çok etnikli yapısıyla daha da güçlenmektedir. Kırgızistan nüfusunun %71'ini Kırgızlar (3.804.788), %14,3'ünü Özbekler (768.405), %7,8'ini Ruslar (419.583), %1,1'ini 'Müslüman Çinliler' olarak anılan Dunganlar (58.409) oluşturmaktadır (2011, <https://www.stat.kg>). Özbeklerin büyük çoğunluğu güneybatıda Fergana Vadisinde, özellikle de buradaki Oş ve Calalabad şehirlerinde yaşamaktadır. Ruslarınsa çoğunluğu kuzeyde yaşamakta, ancak bağımsızlık sonrasında nüfusları hızla azalmaktadır. Kırgızistan'da bu halkların yanında, nüfusu yüzde bir ile binde bir arasında olan Uygurlar, Tacikler, Ahıska Türkleri, Kazaklar, Tatarlar, Ukraynalılar, Koreliler, Azerbaycanlılar, Kürtler ve Almanlar yaşamaktadır. Bu çok etnikli nüfus, büyük ölçüde son yüz elli yıldaki göçlerle oluşmuştur. Çarlık döneminde tarıma açılmamış toprakların olduğu Kırgızistan'a Rusya'da özgürlüğünü kazanan serfler göç etmeye başlamıştır. Bunlara SSCB döneminde sanayileşme ve kolektifleştirme atılımları sırasında yeni göç grupları eklenmiştir. Ardından tehlikeli görülen kimi halklar da Orta Asya'ya sürülmüş ve Kırgızistan'daki çeşitlilik daha da artmıştır. Stalin'in emriyle SSCB sınırları içinde yaşayan Koreliler 1937'de, Almanlar 1941'de

⁴ Bu konudaki antropoloji ve tarihle ilgili çalışmalar için ayrıca şunlara bakınız: Fried, 1968; Ecsedy, 1972; İ. Togan, 1998.

⁵ İlhan Şahin, Bişkek yakınlarındaki Künttu köyünde yaptıkları bir araştırmada daha önce Sarıbağış adlı büyük bir boydan (*uruu*) olan bir ailenin yerleştikleri köyde, o sokakta oturan Çong Murun boyunun sosyal ağına katıldıklarını ve boylarının böylelikle değiştiğini saptamışlardır. Bir başka sokakta da oraya yerleşenlerin oradaki boyun (Dandibay) adını aldıkları saptanmıştır (Şahin, 2011).

Orta Asya'ya sürülmüş; bu sürgün halklara 1944'te Ahıska Türkleri, Kırım Tatarları, Kürtler, Rumlar ve Kafkas halkları eklenmiştir. Bağımsızlıktan sonra (1991) bu göç hareketi tersine dönmüştür. Özellikle 1993-94'te ekonomi, serbest piyasa koşullarına göre yeniden yapılandırılmaya çalışılırken, Kırgızistan'ın içine düştüğü ekonomik krizin ardından Rus, Ukraynalı, Alman, Volga ve Kırım Tatarlarının sayısı hızla azalmıştır. Bunun yanında Kırgız, Özbek, Uygur, Tacik, Dungan ve Ahıska Türkleri gibi toplulukların nüfus içindeki oranı 1939'dan beri artmaya devam etmektedir (<http://demoscope.ru/weekly/pril.php>). Bu halkların Kırgızistan siyasi sistemi içinde temsilieri için 1994'te Kırgızistan Halklar Asamblesi kurulmuştur. Temmuz 2011'de Asamble Başkanıyla yapılan görüşmede aldığımız bilgiye göre, bugün asamblede 28 halk temsil edilmektedir. Kırgızistan'da Ruslar, Özbekler, Kazaklar, Tacikler, Almanlar gibi bazı halklar anadillerinde eğitim almaktadır.

Kırgızistan'da halklar arasındaki genelde uyumlu görünen ortam son yirmi yılda güneyde Kırgızlar ve Özbekler arasında yaşanan çatışmalarla iki kere bozulmuştur. 1990'da Fergana Vadisinde çıkan çatışmalarda yaklaşık 300 kişi ölmüştür. Ancak sonraki yıllarda gerilimin yatışmış görünmesi sayesinde, Kırgızistan Özbekistan'ın Fergana Vadisinden pek çok Özbek çekmiştir. Kırgızistan'ın sunduğu özgürlük ve ekonomik olanaklarla Özbekistan'ın Fergana Vadisindeki nüfus artışı, azalan topraklar bazı Özbeklerin Kırgızistan'a göç etmeyi tercih etmesine neden olmuştur. 2010'da bunun yarattığı nüfus artışı ve paylaşmaya yetersiz ekonomik kaynaklar, muhtemelen dış etkilerle beslenerek yeni bir çatışma yaratmıştır. Bu çatışmalardan sonra Kırgızistan'da yapılan görüşmelerde bölgedeki Özbek nüfusunun bir kısmının Rusya ve Avrupa'ya göç ettiği söylenmiştir.

Kırgızistan, Uygurlar için de bir çekim merkezi olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından beri Çin denetimindeki Uygur topraklarında çıkan isyanlar veya kıtlıklardan sonra pek çok Uygur Kırgızistan'a sığınmıştır. Kırgızistan'da yapılan görüşmelerde 2009'da Uygur bölgesindeki Urumçi'de yaşanan olaylardan sonra Kırgızistan'daki resmen kayıtlı 48,543 Uygur nüfusunun yüz bine ulaştığı söylenmiştir. İki kuşak önce Uygur bölgesinden gelmiş olan, dolayısıyla Kırgızistan'da yakın akrabaları olan Uygurlar vardır. Bunların bir kısmı Batıya iltica etse de muhtemelen bir kısmı Kırgızistan'daki diaspora içinde, alıştıkları iklim ve kendi kültür dairelerinde kalacaktır. Kırgızistan bugün de bazıları için sığınacak bir ada olma görevini yerine getirmektedir.

Kırgızistan'da dini anlamda da bir çeşitlilik görülmektedir. Kırgızistan nüfusunun %75'i Müslüman, %20'si Hristiyan, %5'i Ateist ve diğer inançlardandır (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>). Müslümanların küçük bir azınlık dışında tamamı Sünni'dir, ama Sünniler arasında birbirinden farklı pek çok tarikat faaliyet

göstermektedir. Hıristiyanlarınsa çoğu Rus Ortodoks Kilisesine bağlıdır. Ancak son yıllarda yalnızca Hıristiyanlar değil Kırgızlar arasında da pek çok Protestan misyoner grup çalışma yürütmektedir. Ülkede 2007 yılında kayıtlı 1.623 cami, 44 Rus Ortodoks kilisesi varken, Protestan gruplarının kayıtlı ibadethanelerinin sayısı 240 idi. Yedinci Gün Adventistlerinin otuz, İsa Kilisesinin on ibadethanesi vardır. İsa Kilisesi 11.000 üyeye Protestan grupları arasında en kalabalık olanıdır. Takipçilerinin yaklaşık %40'ını Kırgızlar oluşturur (2007, <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2007/90230.htm>). 2003 yılı verilerine göre Kırgızistan'da 36 Baptist, 18 Yedinci Gün Adventistleri, 36 Ellinci Gün Hıristiyanları, 40 Yehova Şahitleri, 19 Luteran, 13 Presbiteryen ibadethanesi faaliyet göstermekteydi. Bunlara ek olarak üç Katolik kilisesi, bir sinagog vardır ve Mormonlar, Bahailer, Budistler, Moon Kilisesi, Hare Krişna Hareketi gibi pek çok grup Kırgızistan'da çalışmaktadır (Mamayusupov, 2003, s. 16, akt. Rahimdinova, s. 1, ss. 23-25).

Bu dini gruplar arasında özellikle Hizb-üt Tahrir'in faaliyetleri devletçe takip edilmektedir. 2003 yılında örgütün siyasi etkinlikleri yasaklanmış ve takibe alınmıştır (<http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2007/90230.htm>). 2006 yılında Hizb-üt Tahrir Kırgızistan'a cihat ilan etmiş ve Kırgızistan tarafından Özbekistan İslami Hareketi ile birlikte terör örgütleri listesine alınmıştır (<http://www.rferl.org/content/article/1070130.html>). 2011 Eylülünde Devlet Ulusal Güvenlik Komitesi Başkan Yardımcısı Hizb-üt Tahrir'in destekçilerinin sayısının on iki-on beş bin kişiye ulaştığını belirtmiştir. Özellikle güneyde destek bulan örgüt hakkında Oş Valisi “örgütün kendi camilerinin, cemaatlerinin bulunduğu, halktan insanların ... onlarla çay içtiği ve yolsuzluk, işsizlik, fahişelik gibi sorunlar etrafında taraftar topladıklarını” açıklamıştır (<http://eng.24.kg/community/2011/09/12/20253.html>). Kırgızistan devleti, bu gruba karşı çalışmalarını titizlikle sürdürmektedir. 2011 yazında Kırgızistan'daki dini özgürlük nedeniyle, Özbekistan'dan gelerek Batken bölgesinde çalışmaya başlayan Özbek kökenli iki Yehova Şahidi, Hizb-üt Tahrir adına çalıştıkları sanısıyla göz altına alınmış, sonra serbest bırakılmışlardır (<https://www.jw-media.org/kgz/20110630>).

Tarihten Gelen Uzlaş

Kırgızlar ile ilgili antropolojide en çok kabul gören düşüncelerden biri Kırgızların tarih boyunca bir hana bağlanmadıklarıdır. Kırgızlar boyların başındaki beyler tarafından yönetilmiş, ama beyler de tabandan destek görmüyorlarsa, zorla kimseyi emirleri altında tutacak iktidarları olmadığından yalnız bırakılmışlardır. Kırgızlarda kavimlerin yöneticileri için *biy* ya da *bek* sözcükleri kullanılırdı. “Han”, 13. yüzyıldan sonra Çinggis (Cengiz) Han soyundan gelenler için kullanılan, yani step aristokrasisini ve meşru yöneticileri tanımlamak için kullanılan bir sözcüktü. Onun dışında kalan Osmanlı beyleri ya

da Emir Timur⁶ gibi kişiler, “han” olarak adlandırılmazdı⁷. Kırgızlarda kavimlerin üstünde yer alan bir de *manap* unvanına sahip bir yönetici vardı. Manap, Arapça “menâb” sözünden, yani “nâib” unvanından gelmektedir (İsakov, 2009, s. 33). Kavimlerin tepesindeki bölgesel yöneticinin görevini “vekaleten”, yani “temsilci” olarak yaptığının dile getirilmesi, Kırgızlardaki iktidar ilişkileri hakkında fikir vermektedir.

Kırgız adı tarihte ilk kez 2.200 yıl önceki Çin kaynaklarında görülmüştür (MÖ 201). Bu bilgi, bağımsızlık sonrasında Cumhurbaşkanı Akayev döneminde kullanılmaya başlanmıştır. Kırgız Akademisyen Turusbek Moldıbay buna referansla “aslında diğer Türk halklarının Kırgızlardan çıktığı” iddiasını ortaya atmıştır (Dairov, 2011). Bu tarih ayrıca, bugün Kırgızistan’daki bazı çevreler tarafından Kırgız devletçiliğinin de doğuşu olarak kabul edilir (Borovkova, 1989, ss. 60-61; Khudiakov, 1995, s. 54; akt. Tchroev, 2002, s. 358). Her iki durum da ulus-devlet inşa aşamasındaki bir ülkede var olan siyasi ihtiyaçlar açısından değerlendirilebilir. Kırgızistan benzer aşamalardan geçen diğer uluslar gibi, ulusal varlığının ve devlet geleneğinin eskiliğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu, vatandaşlarında şu anki devlet ve ulusal varlıklarının da illebet yaşayacağı yönünde bir inanç doğmasına yardımcı olabilir.

Kırgızlar hakkındaki bilgilere Orhon Yazıtlarında da rastlıyoruz. Burada, Kırgızlar (Kök)Türk Hanlığının egemenliği altına almaya çalıştığı, onun otoritesine direnen kavimler arasında anılıyor (Orhon Yazıtları, s. KT D14, 15; BK D12, 13)⁸. Kırgızların tarih sahnesindeki ilk ve en bilindik icraatı 840 yılında Uygur Hanlığının yıkılmasına sebep olmalarıdır. Uygurlar yaklaşık yüz yıllık hükümler sırasında İç Asya’da geniş tarım alanlarına sahip, ipek yolu ticaretiyle zenginleşen kentler kurmuşlardı. Ne var ki, stepelerde kurulan kentler, yani hareketli olmayan, yerleşik merkezler aynı zamanda göçerlerin saldırılarına da açık alanlar oluşturuyorlardı. Nitekim sert geçen bir kışın

⁶ Emir Timur (Timurlenk), başarılarına ve anne tarafından Çinggis Han soyundan olmasına karşın, kendini “han” olarak adlandıramamıştır, hatta Timur’un ele geçirdiği toprakların resmi yöneticisi, hanı olarak Çinggis soyundan birini gösterip, kendini sadece onun emiri konumunda tutmuştu. Timur’un evladı da “emirzâde” sözcüğünden gelen “mirza” unvanını kullanmışlardır.

⁷ Osmanlı fermanlarında padişah için sayılan pek çok unvan arasında “han” da geçer, ancak meşru unvanları bilindiği üzere “bey” idi.

⁸ Orhon yazıtlarındaki bu satırlar, kimi Kırgız gençleriyle yapılan görüşmelerde “Türklerin Kırgızları egemenlikleri altına almak istedikleri ve Türkler ile Kırgızların savaştıkları” şeklinde bir yoruma neden olmaktadır. Burada, tarihte söz konusu olan bir egemen boyun diğer boy ve kavimleri egemenlik altına alma mücadelesidir. Nitekim söz konusu satırlarda Türklerin savaş açtıkları kavimler arasında Kırgızlarla birlikte (Tokuz) Oğuzlar da anılmaktadır. “Türk” o dönem için bir ulusun değil, bir *bodun*’un (boylar ya da kavim) adıdır. (Kök)Türkler için bkz. Gumilev, 2007; Sinor, 2000; bodun terimi için bkz. Tekin, 2010; İ. Togan (yayınlanacak).

ardından, hayvanları telef olan göçebe Kırgızlar, zaten egemenliğini kabul etmek istemedikleri Uygur başkentine saldırmış ve Uygur Hanlığı ortadan kalkmıştır. Büyük Rus tarihçi Barthold'a dayanarak günümüzde Kırgızistan'ın resmi tarihinde Uygur Hanlığının yıkılması üstüne Kırgız Devletinin kurulduğu kabul edilmektedir (Barthold, 1963, ss. 471-543)⁹.

Bu iki dönem “Kırgız devletçiliği”nin örnekleri olarak kabul edilecek olsa dahi, daha sonraki yüzyıllarda merkezi otoriteye sahip bir “Kırgız Hanlığı” çıkmamıştır. Kırgızlar beylerin idaresindeki boylar olarak yaşamayı sürdürmüştür. Göçerler için eski kaynaklarda anlatılan beylerin diğer iktidar sahibi kişiler tarafından, başa geçirilmesi, kendisinden beklenenleri yapmazsa, yerine başka birinin geçirilmesi geleneği, Kırgızlar arasında varlığını korumuştur¹⁰.

Modern ulusların oluşumu öncesinde Kırgızlardaki toplumsal örgütlenmeyi İlhan Şahin şu şekilde açıklıyor:

Kırgız göçebelerinde ise On Kanat [Sağ Kanat] ve Sol Kanat olarak bilinen iki temel yapılanmanın üzerinde ‘ulus’un olduğu anlaşılıyor. Türkçede ‘ulus’ olarak yer alan söz konusu terim, Osmanlı klasik döneminde Bozulus, Karaulus, Yeniil ulusu örneklerinde olduğu gibi, ‘millet’ veya ‘nation’ anlamındaki ‘ulus’u değil muhtelif boylardan veya birimlerden teşkil edilen büyük göçebe grupları ifade etmekteydi (Şahin, 2009).

Yirminci yüzyılda bu kavim, boy ilişkilerinin üstüne bir Kırgız ulusal kimliği inşa edilmiştir. Ulus inşasından önceki süreçte söz konusu olan esnek bir yapı olduğundan, örneğin ‘Kıpçak’ gibi boylara bugün hem Özbek, hem Kazak, hem de Kırgız ulusu içinde rastlamaktayız. Ayrıca ‘Mongoldor’ gibi, anlamı ‘Moğollar’ olan bir boy da Kırgız boylarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu da, geçmişteki katılıma açık, esnek yapıdan kaynaklanmaktadır.

Kırgızistan’daki Kırgızlar dışında günümüzde, Kırgızların eski toprakları Yenisey nehri boylarında yaşayan Hakasların da Kırgız oldukları ve “Hakas” sözcüğünün “Kırgız” sözcüğüyle aynı kökenden geldiği yaygın kabul gören bir anlayıştır. 2002 yılında Rusya Federasyonu içindeki Hakasya’yı ziyaret eden Cumhurbaşkanı Akayev bin yıl önce “ikiye bölünmüş” bir halk olduklarını ifade etmiştir.

⁹ Bir oluşuma “devlet” denilebilmesi için para bastırması, kanun uygulama (örneğin öldürme) yetkisinin bir hükümdar ve onun vekilleri elinde toplanması gibi olgular aranır. Kırgız Devleti için bunlar söz konusu değilse de, bunların yerleşik kültürle ilgili olduğu, göçerler için ayrı ölçütler belirlenmesi gerektiği dikkate alınabilir.

¹⁰Bu geleneğin örneğin Altın Orda’da da nasıl işlediği hakkında bkz. Manzi, 1978; Shamiloglu, 1986.

Tarihte geniş topraklarda karşımıza çıkan Kırgızların bugün öncelikle Kırgızistan ve yakın çevresiyle özdeşleştirilmesi belki de Kırgızların hansız bir topluluk olmaları ve Kırgızistan coğrafyasının da buna izin veren bir bölge olmasından kaynaklanmaktadır. Tabandan tavana doğru yükselen, bir tür temsiliyete dayalı bu sistem en iyi Kırgızistan'da korunmuştur. Bu hansızlık durumu günümüze kadar sürmüş ve sadece Afganistan'da yaşayan Kırgızlar bir han altında birleşmişlerdir. Ama bunu da yine tabanın ihtiyacı ve bölgedeki zor koşulların sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.

Kırgızların kendileri hakkında yazılı eser bırakmamaları, onlar hakkında konuşmayı güçleştirmektedir. Kırgızların tarihten gelen en önemli anlatıları Manas Destanıdır. Destan, bir başka kavmin saldırıları sonucunda Manas adlı bir beyin çevresinde birleşen Kırgız boylarının mücadelesini anlatmaktadır. Kırgızların tarihinde en çok iz bırakmış olan olayların aktarıldığı bu destan yüzyıllar boyunca yaşanan muhtelif saldırı ve savaşları anlatıyor olabilir, ancak destanda baskın görünen Kalmuklara karşı girişilen mücadeledir. Kırgızların yakın tarihinde (17-18. yüzyıllar) gerçekleşen ve Kırgızlar, Kazaklar ile Özbekler üstünde derin izler bırakan bu savaşlar (Z.V. Togan, 1981, s. 168) Kırgız kavimlerinin birliğini yücelten bir destana dönüşmüştür. Destan ve merkezindeki Manas bugün de Kırgızistan'a gereksinim duyduğu birlik ve zor günlerin aşılacağı mesajını verme ihtiyacıyla yeniden popülerlik kazanmıştır.

Kırgızların tarihinde iz bırakan bir başka olay Rusların gelişidir. Kalmuk saldırısı kavimlerin birliğini sağlamış olabilir, ama bu kalıcı olmamıştır. Fergana Vadisinde kurulan Kokand Hanlığının egemenliğini günümüzde Bişkek'in olduğu yere kadar uzatması ve orada ipek yolu ticaretini denetlemek için bir kale kurması, bir Kırgız boyunun Rusları çağırmasına neden olmuştur (1863). Ruslar kaleyi yıktıktan sonra geri çekilmiş, ancak ertesi yıl Hanlığın geri gelmesi üstüne Ruslara tekrar çağrı yollanmış ve Çarlık bu sefer kalıcı olarak gelmiştir. Kokand Hanlığına karşı savaşan Ruslar 1876'da bugünkü Kırgızistan'ın tamamını egemenlikleri altına almıştır. Başlangıçta Kırgız kavimlerinin Çarlığı, yakındaki hanlıkların egemenliğine tercih ettikleri görülüyor. Ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında Müslüman halkların da cephe gerisi faaliyetleri için askere alınmasının gerekmesi, 1916'da Kırgızları da kapsayan bir seferberlik emrinin çıkmasına neden olmuştur (Z.V. Togan, 1981, ss. 336-337; Allworth, 1994, s. 210). 1916'da bu büyük bir isyana neden olmuş ve bunun sonucunda binlerce Kırgız dağları aşarak Çin'e kaçmıştır. Sayısız Kırgız'ın öldüğü bu göç *ürkün* olarak adlandırılır ve bağımsızlıktan sonra zaman zaman Kırgızların bağımsızlık mücadelesinin geçmişteki dayanaklarını göstermek için anılır (Tchroev, 2002, ss. 354-355).

Yukarıda söz edilen coğrafi, tarihi olgular, Kırgızistan'da Orta Asya için farklı bir toplumsal yapı ve kültürün doğmasına neden olmuş, bunun sonucunda da Kırgızistan'a "demokrasi adası" tanımı atfedilmiştir. Ne var ki yukarıda

aktarılan nitelikler, merkezkaç güçlerin üstün olacağı bir yapıyı doğururlar. Oysa Kırgızistan son yüzyılda merkezi eğilimlerin güç kazandığı bir ülkedir. Ayrıca modern bir devlet bürokratik kurumlarla merkezin otoritesinin çevre üstünde egemen kılındığı bir devlettir. Diğer Orta Asya ülkelerinde baskın olan merkezîyetçilik Kırgızistan’da da kendini göstermiştir; farklı olarak burada merkezkaç güçler merkezi sürekli bir uzlaşya zorlamaktadır. Bağımsızlık sonrası süreç bu merkezkaç ve merkezîyetçilik çekişmesinin ifadesidir.

Zorlu Demokrasi Mücadelesi

Kırgızistan’ı farklılaştıran gelişmeler, daha bağımsızlıktan önce atılan adımlarla başladı. Ekim 1990’da yapılan anayasa değişiklikleriyle, Komünist Partinin siyasi sistemdeki rolü azaltıldı ve *Cogorku Keneş* (Parlamento) üyeleri tarafından seçilecek bir cumhurbaşkanlığı makamı oluşturuldu. 27 Ekim 1990’da yapılan seçimlerde Komünist Partinin önde gelenlerinin dışında birinin, Kırgızistan Bilimler Akademisi Başkanı Askar Akayev’in seçilmesiyle, Kırgızistan artık yerleşik sistemin dışında yeni bir arayış içinde olduğunu tescil etmiş oldu. Akayev demokratik, liberal, çok partili bir Kırgızistan vaat ediyordu. Ağustos 1991’de Moskova’da Gorbaçov’un reformlarına karşı darbe girişiminde bulunulduğunda, buna açıkça karşı çıkan tek Orta Asya cumhurbaşkanı Akayev idi. Başarısızlığa uğrayan girişimin ardından, Moskova’da Yeltsin’in iktidara gelmesiyle SSCB çözülme sürecine girdi. 31 Ağustos 1991’de Kırgızistan bağımsızlığa kavuştu. Akayev, Ekim 1991’de yapılan halk oylamasında bağımsız Kırgızistan’ın ilk cumhurbaşkanı oldu (Abazov, 2004, s. 29, 33). Akayev, Orta Asya’da cumhurbaşkanlığı makamına gelen, Komünist Parti yöneticisi olmamış tek kişiydi. Aralık 1991’de yaptığı konuşmada Akayev, “gelişmenin tek yolunun özel girişim, özel hayat ve özel mülkiyet” olduğunu, bunun da “güçlü bir sivil toplum, sivil ve siyasi hakların güvence altına alınması, etnik uyum ve geçiş sürecinde zorlanabileceklere sosyal yardım üstüne temellendirilmesi” ile gerçekleştirilebileceğini açıkladı. Bu sözler Kırgızistan’ın “Orta Asya’nın demokrasi adası” olacağı yönünde uzun süre geçerliliğini koruyan umutlar yarattı. Öte yandan Akayev “karşılaşılan görevlerin karmaşıklığının yerleşik çıkarların direnişine karşı reformları zorlayacak, güçlü bir yürütme makamının varlığını zorunlu kıldığını” ekliyordu. (Anderson, 1999, s. 24). Bu sözleri gelecekte karşılaşılabilecek merkezîyetçilik, hatta otoriterleşme doğrultusunda bir tehlikeyi haber veriyordu.

Ancak “geçiş dönemindeki” bir ülkede “demokrasi yolunda” zorlayıcı, hatta otoriter yöntemlere başvurulmasını makul gören, gerek Batıda gerekse eski Sovyet cumhuriyetlerinde yaygın kabul gören bir anlayışın olduğunu da hatırlatmak gerek. Öte yandan Kırgızistan’da halen güçlü bir komünist partinin olması da, Batıdaki demokrasi savunucuları açısından güçlü bir cumhurbaşkanının varlığını, “demokrasi yanlısı” olduğu için kabul edilebilir

kılıyordu.¹¹ Bu “geçiş dönemi” algısı içinde, Kırgızistan için kullanılan “demokrasi adası” tanımı uzun süre geçerliliğini korudu.

Kırgızistan'ın bağımsızlıktan sonra attığı ilk adımlar, ekonomide “şok terapi” formülünü benimseyerek, hızla serbest piyasa ekonomisine geçmekte. Siyasi alandaki demokratikleşmeye, ekonomik alanda liberal ekonomik önlemler eklendi. Bu eski Sovyet cumhuriyetinin Batı sistemine geçmekteki hızı ve kararlılığının Batının ilgisini çekmesi gecikmedi. Kırgızistan, IMF'e kabul edilerek (1992), geçiş için onların desteğini aldı (<http://www.imf.org/external/country/kgz/rr/index.htm>). Kırgızistan, Orta Asya'da IMF'e kabul edilen ilk ülke oldu¹². Kırgızistan'da özelleştirmelere geçilerek, evler ve kolhozlardaki topraklar onları kullananlara bırakıldı, sovhozlar ve fabrikalar paylaştırıldı. Bir yandan da bankacılığın gelişmesi, özel ticaret bölgelerinin oluşturulması, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi için gerekli yasal düzenlemelere girişildi (Lud, 1999, s. 66). Kırgızistan'ın SSCB döneminde kendine yeterli bir ülke olmaması ve Moskova'nın ayırdığı ekonomik desteğe ihtiyacı (Cigitov, 2006, s. 229), bağımsızlıktan sonra dış sermaye girişini zorunlu kılıyordu. SSCB döneminde Kırgızistan Orta Asya'daki işbölümüne göre, bir sanayi ve tarım ülkesi olarak yapılandırılmıştı, ancak artık yeni bir yapılanma gerekiyordu. Bu sürdürülse bile, ülkedeki tarım ve sanayi altyapısının yenilenmesi için dış kaynağa ihtiyaç vardı.

Kırgızistan'ın siyasi ve ekonomik atılımları sayesinde Batı, Kırgızistan'ı bir model ülke olarak benimsedi. Ülke, Orta Asya'daki zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarından yoksundu, ancak bankacılık reformlarıyla ülkeyi Orta Asya'nın bankacılık merkezi yapmak mümkündü. Dağları ve “Orta Asya'nın gözbebeği” Issık Kөл'ü ile ülke, bir turizm merkezi olarak da gelişmeye açıldı. O zaman için yaklaşık dört milyonluk, küçük bir ülke olan Kırgızistan, turizm ve bankacılıkla “Orta Asya'nın İsviçre'si” olarak kalkınacaktı. Böylelikle, diğer Orta Asya ülkelerini de demokrasi ve serbest piyasa ekonomisine geçiş için cesaretlendirebilecekti.

¹¹ Kırgızistan Komünist Partisi 1991 Ağustos Moskova darbesine destek verdiği için darbenin başarısızlığa uğramasının ardından kapatılmış, Haziran 1992'de tekrar açılmasına izin verilmiştir. 2010 Nisanına kadar parti, ülke siyasetinde önemli bir konuma sahip olacaktır.

¹² Kırgızistan 1998'de Dünya Bankasına da kabul edildi. Tüm eski Sovyet cumhuriyetleri içinde Dünya Bankasına ilk kabul edilen ülke Kırgızistan'dır. Rusya'nın Dünya Bankası ile ilişkileri 1993'te başlamış, ama henüz (2011) üyeliğe kabul edilmemiştir. Diğer Orta Asya cumhuriyetlerinden Dünya Bankasına kabul edilen yoktur. Rusya, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Azerbaycan “gözlemci” statüsündedir

(http://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/kyrgyz_republic_e.htm).

Bu da Kırgızistan'ın ekonomik yapılanmasına gösterilen ilgiyi yansıtmaktadır.

Kırgızistan'ın ekonomik atılımlarını siyasi alandaki değişiklikler izledi ve devlet kurumlarının, sivil toplum örgütlerinin, siyasi partilerin güçlenmesini sağlayacak yasal değişikliklere girişildi. Parlamento ve medyadaki uzun tartışmaların ardından 1993 yılında Kırgızistan'ın yeni anayasası kabul edildi. Anayasa üstüne en kritik tartışmalar parlamento ve cumhurbaşkanının yetkileri konusunda yapıldı. Akayev, Rusya'daki gibi parlamento ve cumhurbaşkanı arasında bir cepheleşmenin yaşanması tehlikesine karşı uyardı (Anderson, 1999, ss. 25-26). Yeni anayasa, demokratik kurumların gelişmesine destek veriyordu, ama aynı zamanda cumhurbaşkanının yetkilerini de arttırıyordu. Akayev'in ülkenin geleceği için bir umut olarak görüldüğü ve eski sistemden gelen yapıların ortadan kaldırılmasının hedeflendiği bir dönemde, güçlü bir cumhurbaşkanlığı kurumu demokratikleşme açısından savunulabilir bir durumdu. Böylelikle kuvvetler ayrılığı ilkesine dayalı, insan hakları ilkelerini merkeze koyan, devlete ise yurttaşların haklarını koruma yükümlülüğü veren 1993 anayasası "Orta Asya'nın demokrasi adası" olarak Kırgızistan'ı daha da öne çıkardı. Her halükarda bu, Orta Asya'da görülmemiş demokratiklikte bir atılımdı. Hatta bunlar, diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinin hiçbirinde görülmeyen demokratik adımlardı. Benzer adımlar eski Sovyet cumhuriyetleri arasındaki Baltık cumhuriyetlerinde de görülmekteydi, ancak Kırgızistan yurttaşlık hakları konusunda daha insan merkezli bir anlayış benimsemiş; etnik köken ya da dil farkı gözetilmeksizin ülkedeki herkes eşit haklara sahip yurttaşlar olarak kabul edilmişti (Abazov, 2004, s. 34).

Ne var ki belirtildiği gibi, sistem cumhurbaşkanının elindeki iktidarın kötüye kullanımına da açıktı. Sovyet döneminden gelen bir anlayışla, devletin siyaset üstü, tüm vatandaşların faydası için çalışan, tarafsız bir kurum olduğu kabul ediliyor; cumhurbaşkanı da bu devletin başı olarak görülüyordu. Bu nedenle, tüm devlet kurumlarının başındaki kişiler, yani resmen bağımsız olan hâkimler, savcılar, valiler, üniversite rektörleri, hastane başhekimleri, cumhurbaşkanının doğrudan ya da dolaylı yetkisi altında atanıyorlardı. Bunların yanında cumhurbaşkanı; başbakanı, bakanları ve belediye başkanlarını atıyordu. Böylece en üst mevkilerden *rayon* (il veya ilçe) yöneticilerine hatta rayonların altındaki idarecilere kadar uzanan bir zincir cumhurbaşkanlığının etkisi altında şekilleniyordu.

Anayasada güçler ayrımı dikkate alınmış ve iktidar üç önemli makam arasında paylaştırılmıştı: cumhurbaşkanı, başbakan ve meclis başkanı. Ne var ki cumhurbaşkanı devletin başı olarak güçlü bir iktidara sahipken, başbakan, meclis başkanı, bakanların bir devlet görevlisi olarak partiler üstü olmaları bekleniyordu. Bu, partilerinden istifa etmelerini gerektiriyordu. Başbakan ya da meclis başkanı muhalefetten dahi olsalar, arkalarında partileri veya bir parti programı olmadığından zayıf kalıyorlardı. Hükümet kuramamaları ve parti programlarını uygulayamamaları partilerin varlığını ve cumhurbaşkanının

iktidarını dengelemelerini de engelliyordu. Herhangi bir demokrasi için gerekli güçler ayrımı kuralı bu nedenle Kırgızistan'da işlemiyordu. Ulusal programlarını uygulayamayacak olduktan sonra partilerin de varlığının bir anlamı kalmıyordu.

Seçim sistemi de partilerin güç kazanmasını engelliyor, "tek adam" olarak cumhurbaşkanının iktidarını pekiştiriyordu. Seçim dönemindeki çekişme partiler ve programları arasında değil, adaylar arasında olmaktaydı. Ülke dar seçim bölgelerine bölünmüştü ve her bir seçim bölgesinde en çok oy alan aday meclise gidiyordu. Bunda da o kişinin partisinden ziyade, bölgesindeki enformel ilişkileri, örneğin klanlar olarak adlandırılan çıkar grupları rol oynamaktaydı. Mecliste partilerin değil, örgütsüz vekillerin olduğu bu sistem, liderlere, en başta da devlete ve onun başındaki cumhurbaşkanına büyük bir iktidar alanı açmaktaydı. Sistem, partilerin kurumsallaşmasını değil, bir lider ya da devlet başkanı etrafında iktidarın pekişmesini sağlıyordu. 1924-28'de Stalin'le birlikte yerleşen bu siyasi sistem, 1928'den sonra yukarıdan aşağı işleyen bir komuta ekonomisi (planlı ekonomi) içinde kök salmıştı. Kırgızistan'da yeni bir sistemin kurulması için radikal ve hızlı adımların atılmasını sağlayacağından cumhurbaşkanı da bunu sürdürmeyi uygun buluyordu. Ayrıca ülkedeki tek örgütlü gücün Komünist Parti olması da cumhurbaşkanı için sorun yaratabilir, yani cumhurbaşkanı ve parlamento arasında bir çatışma doğurabilirdi. Ne var ki bu, Kırgızistan'ın çoğulcu yapısına uygun, tabandaki farklılıklarının temsiliyle yeni bir toplumsal sözleşmenin yapılmasına da ters düşmekteydi.

Aslında seçim sistemiyle hedeflenen tam tersine tabanın iradesinin yansıdığı demokratik bir siyasi sistem kurmaktı. Parlamento'ya verilen ad da (*Cokorku Kengeş*, üst kurultay ya da üst sovyet) hem Sovyet dönemi öncesindeki boyların kurultaylarına, hem de Sovyet döneminin ilk yıllarındaki işçi, köylü, asker sovyetlerine (kurultaylarına) dayalı doğrudan demokrasi talebine gönderme yapıyordu. Akayev de konuşmalarında eskiden Kırgızlarda var olan beylerin seçimlerindeki demokratik geleneklere, boylar arasında görüş alışverişi yapılan kurultaylara vurgu yapıyordu. Ama henüz demokrasi etiğinin oluşmadığı, klanların etkisi konusunda dikkatli olunması gerektiğini de ekliyordu (Anderson, 1999, ss. 26-27).

1993'te geçişin yükü altında çöken Rusya (ve Kırgızistan) ile birlikte dünyanın sürüklendiği ekonomik kriz, umutları altüst etti. Kırgızistan'da var olan sistem zaten çökmüştü; yeni bir sisteme geçilmeye çalışılırken, kriz bunun için gerekli dış kaynak olasılığını da yok etti. Ardından Akayev ekonomik durumla daha etkin ve hızlı mücadele için kendi yetkilerini arttırdı. Kurulan partiler, çeşitli siyasetçiler ve medya Akayev'e karşı çok sert eleştirilerde bulunuyordu. Ocak 1994'te Akayev görevinden istifa etmeyi ya da 1996'da süresi sona erene kadar görevinin başında kalmayı referanduma sundu. Referanduma katılanların

%94'ünden aldığı "evet" oyuyla, Akayev politikalarını sürdürdü. Ama Akayev çok partili düzen ve medyanın eleştirilerinden rahatsızlık duyduğunu ifade etmeye başlamıştı. 1994-95'ten sonra Akayev "yapılanları eleştirmekten başka bir iş yapmadıkları"nı düşündüğü medya ve siyasetçiler üstünde baskı kurmaya başladı. Böylelikle Akayev'e beslenen umutlar da erimeye başladı. Artan yalnızca baskı değil, aynı zamanda Akayev ailesi ve çevresiyle ilgili yolsuzluk söylentileriydi. Kırgızistan'da özelleştirmeler kaynakların paylaşılması için çok zengin olanaklar doğurmuştu. Medya ve siyasetçiler özelleştirmelerden Akayev ailesi ve yakın çevresinin pay aldığını haykırmakta ve bu da onlara yönelik baskının daha da sertleşmesiyle sonuçlanmaktaydı.

Bu durum, Batının Kırgızistan'a olan beklenti ve desteğini azaltırken, 2001 yılında Kırgızistan bir başka olay nedeniyle tekrar önem kazandı. ABD'de gerçekleşen terörist saldırı ve ardından ABD'nin başlattığı Afganistan harekâtı Orta Asya'da üsleri gerekli hale getirmişti. Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'teki Manas Uluslararası Havaalanının bir kısmı ABD'ye kiralandı. Kırgızistan'ı yeniden Batının ilgi odağına yerleştiren bu gelişme, Kırgızistan için önemli bir ekonomik kaynak yarattı. Ama daha önemlisi Akayev için güçlü bir destek yarattı. 2003'te Akayev iktidarını pekiştirmek için bir adım daha attı ve yeni bir anayasa değişikliğiyle cumhurbaşkanlığının yetkilerini daha da arttırdı.

Akayev'in içeride medya ve siyaset üstündeki baskıyı arttırmasına, yolsuzlukların çoğalmasına karşın, ABD'nin ihtiyaç duyduğu askeri üs, Akayev'in yaptıklarının mazur görülmesini sağlıyordu. En azından bir süreliğine bu böyle göründü. ABD ile artan ilişkiler ülkede muhalif basının mali destek ve bir matbaaya (Freedom House) sahip olmasını sağladı. Pek çok sivil toplum kuruluşu aldıkları fonlarla ülkenin demokratikleşmesi sürecine daha etkin katılmaya başladı. Ayrıca ülkedeki muhalif liderler de ABD'nin ilgisine mazhar oldular. Ne var ki bunun sonucu, Ukrayna ve Gürcistan ile başlayan "renkli devrimler"ın Kırgızistan'da da etkisini göstermesi oldu.

Eylül 2004'ten itibaren muhalif partiler Akayev karşısında birleşmeye başlamışlardı. Henüz Eylülde kurulan bu muhalif partiler birliğinin başına Kurmanbek Bakiyev getirilmişti. Şubat 2005'te genişleyen muhalefet birliği Roza Otunbayeva ve Almazbek Atambayev ile saflarını güçlendirmişti. 10 Martta daha da genişleyen ve *El Birimdiggi* (Halk Birliği) adını alan birliğin başına Bakiyev getirildi. 13 Martta yapılan seçimlerde dar bölge sistemi, seçim barajı ve seçim yolsuzlukları nedeniyle Akayev parlamentodaki otoritesini de pekiştirdi. Muhalefet sadece altı milletvekilliği alabildi. Ancak sadece çoğulcu yapısıyla değil, yasal kanallar tıkandığında sokağa dökülmesiyle de Kırgızistan diğer ülkelerden farklı olduğunu gösterdi. 15 Martta Bakiyev'in bölgesi olan güney Kırgızistan'da başlayan isyanla valilikler ele geçirilmeye başladı.

24 Mart 2005'te isyan Bişkek'e de sıçradı ve Akayev ülkeyi terk edip Rusya'ya sığındı. İsyen sırasında muhalefetin diğere önemli ismi, 2001 yılından beri hapiste tutulan Feliks Kulov serbest bırakıldı. Bakıyev'in ilk icraatı, iktidar değışikliği ABD'nin desteğıyle gerçekleşmesine ve hemen Manas'taki üssün anlaşma süresinin uzatıldığına açıklanmasına karşın kirasının yüz kat arttırılacağına açıklanması,¹³ Rusya ile ilişkilerin canlandırılması, Çin ile yapılan sınır düzenlemesinin tanınması oldu. Böylelikle, Kırgızistan tek bir ülkenin kontrolüne girmek yerine üç aktör arasında bir denge politikası izlemek istediğini gösterdi. İç siyasetteyse kendisi güneyden olan Bakıyev, diğere güçlü muhalefet lideri, kuzeyli Kulov ile anlaştı. Kulov temmuzda yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılmadı. Bakıyev, zayıf adaylar arasından kolayca cumhurbaşkanı seçildi ve anlaşma uyarınca Kulov'u başbakanlık makamına atadı. Böylelikle bir "tandem" (ikili yönetim) altında iktidarı paylaşarak, Kırgızistan'ın demokratikleştirilmesi yönünde gerekli adımları atacaklardı¹⁴. Halkın ve muhalefet liderlerinin beklentisi, Bakıyev ve Kulov'un yeni bir anayasa hazırlaması, güçler ayrımını uygulamaya koyarak, cumhurbaşkanlığının yetkilerinin azaltılması, yolsuzluk, rüşvet ve nepotizmle mücadeleledi.

Ne var ki, kısa bir süre sonra Bakıyev'e beslenen umutlar söndü ve protestolar başladı. Kasım 2006'da Bişkek'in meydanında, Cumhurbaşkanlığı Sarayının (Beyaz Ev) yanında, bir hafta süren protestoların ardından Bakıyev muhalefetin reform taleplerini kabul etmek zorunda kaldı. Protestocular arasında Başbakan Kulov'un da partisi vardı (Gürbüz, 2006). Kulov'un kendisiyse, iktidarı savunmaya devam etti, hatta muhalefetin bir darbe planı hazırladığını

¹³ Kiranın iki milyon dolardan iki yüz milyon dolara çıkarılacağı açıklanmıştır. Sonra yirmi milyon dolarda anlaşıldı, ama Kırgızistan'a 150 milyon dolar yardım yapılacağı, bunun da o paketten karşılanacağı belirtildi.

¹⁴Bu "iki kişilik yönetim" Batıdan alınma bir yol gibi görünse de aslında Türk geleneğinde var olan bir durumdur. Göçebe Türk devletlerinde de yönetim "doğu", batı" olarak ikiye ayrılır. [Kök]Türkler bunun iyi bilinen bir örneğini gerçekleştirmişlerdir. Gelenek sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir; 13. yüzyılda yazılmış "Gizli Tarih"te Çinggis (Cengiz) Han, Ong Han'a şöyle der: "İki oklu arabanın bir oku kırılırsa, Öküz onu çekmez, bunun gibi ben de senin bir okun değil miydim? İki tekerlekli arabanın bir tekerleğı kırılırsa gidemez. Bunun gibi, ben de senin bir tekerleğın değil miydim?" (GT 177). Kırgızlardaki boylar için bugün geçerli olan On (Sağ) Kol, Sol Kol şeklindeki sınıflama da eski ordu düzenindeki ikili yapıdan geliyor olabilir. Günümüz Kırgızistan'ının dağlık coğrafyasından ve kuzey-güney ayrımından kaynaklanan 2005'teki tandem bir benzeri geçmişte Kırgızistan'da Karahanlılar döneminde (999-1211) görülmüş, kuzeyde Balasagun, güneyde ise Özgön şehrinde iki ayrı "başkent" ortaya çıkmıştır. Bugünkü teknoloji ve ulaşım olanakları temsilcilerin tek bir yönetim çatısı altında bir araya gelmelerini sağlayabilmektedir.

kamuoyuna duyurdu. Sonraki aylarda meclisten güvenoyu alamadığından makamını yitirdi, Bakiyev ve kendisine karşı muhalefet yapan partisinin başkanlığına döndü. Meclis Başkanı Tekebayev henüz görevinin ilk aylarındayken Bakiyev ile karşı karşıya gelmiş ve görevinden istifa etmişti. Ardından Bakiyev'e yakın Başbakan Kulov da makamından uzaklaşınca, ülkede cumhurbaşkanı tek otorite haline geldi. Gerçi anayasada muhalefetin istediği değişiklikleri yapmayı kabul etmişti, ama iktidarın paylaşılacağı, denetleneceği tüm kurumlar Bakiyev'in denetimi altına girmişti. Buna karşı Nisan 2007'de yine protestolar sokaklara taşdı. Muhalefete bu sefer Kulov liderlik ediyordu. Bakiyev tekrar geri adım attı ve yapacağı değişikliklere dair bir belge imzaladı. Verilen söz doğrultusunda anayasada gerekli değişiklikler yapılarak, cumhurbaşkanının yetkileri azaltıldı. Ancak protestolar Bakiyev'in istifası talebiyle devam etti. Sonunda Bakiyev güç kullanarak protestocuları dağıttırdı. Muhalefetin çekilmesinin ardından Bakiyev Ekim 2007'de yeni bir anayasayı referanduma sundu ve bu sefer yetkilerini daha da arttırdı. Referandumun hemen ardından yapılan genel seçimlerde Bakiyev %47'lik oy oranıyla meclisteki doksan sandalyenin yetmiş birini kazandı. Muhalefet sadece on dokuz milletvekilliği alabilmişti. Böylelikle muhalefetin güçlü olduğu meclis de Bakiyev'in yanına geçti.

Ardından ülkedeki baskı, yolsuzluklar ve nepotizm hızla arttı. 2007 Temmuzunda ayrıldığı Kırgızistan'a 2010 Şubatında döndüğümde pahalılık, yolsuzluk, Bakiyev ailesinin siyasette ve ekonomide ele geçirdikleri konusular olmuştu. Öte yandan geçmişteki protestolar da kaybolmuş, halkta yeni bir isyanla iktidarın değiştirilebileceği yönünde umutlar azalmıştı. 2010 Şubatında yaptığım bir görüşmede bir kişi şikâyetlerini sıraladıktan sonra sorduğum "tekrar bir isyan çıkar mı?" sorusuna şu şekilde karşılık vermişti: "Ne değişiyor ki? Akayev gitti, Bakiyev geldi; Bakiyev gider Vakiyev¹⁵ gelir!" 2006 Kasımı ve 2007 Nisanındaki "isyan ve zafer" in yarattığı özgüvenin yerini, *anomi* almıştı. İnsanlar gelişmelere karşı derin bir umutsuzluk ve kayıtsızlık içindeydiler. Bunun yanında yoksulluk artmış, yolsuzluk, özellikle de Cumhurbaşkanı Bakiyev'in oğluna ait olduğu söylenen yerler çoğalmıştı. Her yeni yatırım için cumhurbaşkanının oğlu ve gelecekte veliahdı Maksim Bakiyev'e pay verildiği söyleniyordu. Bakiyev ailesinin zenginliği yanında halkın 2008 kriziyle ekonomik olarak yoksullaşması çok dengesiz bir görüntü veriyordu.

Kırgızistan'ın Rusya ile bozulan ilişkileri, elektrik, gaz ve devlete ödenen ısınma parasının fahiş şekilde arttırılması beklenmedik bir biçimde 6 Nisanda fitili ateşledi. Önce ülkenin kuzeybatısındaki Talas'ta halk valiliği ele geçirdi. Ardından kuzeydeki diğer valiliklerin de halk tarafından ele geçirildiği ya da

¹⁵ "v" Rusça'da "a", "b"den sonraki harftir.

valinin halka katıldığı açıklandı¹⁶. Hızla kurulan halk kurultayları iktidarı devralıyorlardı. 7 Nisan sabahı bazı muhalif liderlerin tutuklanmasıyla isyan başkente sıçradı ve Cumhurbaşkanlığı Sarayı önündeki gösteriler, açılan ateşle öldürülen 87 kişinin ardından gece yarısı Cumhurbaşkanlığı Sarayı isyancılara terk edildi. Bakiyev bir süre güneydeki memleketinde taraftarlarını örgütleyerek, iktidarı geri almaya çalıştı, ama orada dahi gerekli desteği bulamayınca, Belarusya'ya iltica etti.

Geçici hükümet, derhal iktidarın kuvvetler ayırımına göre paylaşılması, cumhurbaşkanının yetkileri azaltılırken, başbakan ve meclis başkanının yetkilerinin artırılması, siyasi partilerin güçlendirilmesi, hakim ve savcılarının bağımsızlaştırılması, medyanın özgürleştirilmesi, hatta devlet kanalının özleştirilmesi gibi değişiklikleri kapsayacak bir anayasa hazırlığına girişti. Bunu gerçekleştirmek bu sefer yeni bir toplumsal sözleşme için de gerekiyordu. Çok fazla güç odağı ortaya çıkmıştı. Örneğin cumhurbaşkanı Oş valisini görevden almak istediğinde vali ve destekçilerinin bu karara direnmesi artık ülkede gerçekten değişiklik yapılması gerektiğini gösteriyordu. Yeni anayasanın 27 Haziran 2010'da referanduma sunulması kabul edildi; aynı referandumda Roza Otunbayeva'nın cumhurbaşkanlığı da resmîyet kazanacaktı.

2005'te Bakiyev, %88.6 ile cumhurbaşkanı seçilmişti. Bu, Bakiyev'e olan destekten ziyade, halkın artık istikrar ve bir an önce reformların yapılması beklentisinden kaynaklanıyordu. 2010'daki geçici hükümet döneminde de beklenti bir an önce yeni anayasa ve cumhurbaşkanlığının resmîleşmesi, seçimlerle yeni hükümetin görevi devralması; böylelikle istikrarın oturmasıydı. Herkes bir an önce çözümlerin hayata geçirilmesini beklerken, anayasa referandumundan üç hafta önce uyuyan bir sorun patladı. Ülkenin güneyinde Özbekler ve Kırgızlar arasında herkesi şok eden çatışmalar çıktı. İktidar, henüz kurumların iplerini eline alamadığından, özellikle de güneyde otoritesini oturtamadığından olaylar güneyde hızla yayıldı ve zorlukla denetim altına alınabildi. Olaylar sırasında yüzlerce insan öldü, yüz binlerce kişi komşu Özbekistan'a kaçtı. Bu acı olaylar, Kırgızistan vatandaşları arasında yeşermeye başlayan umutların yerini tekrar umutsuzluğun alması sonucunu verdi. Referandum ve yeni bir anayasa heyecanının yerini, yeni anayasaya karşı olan güçlerin kuzeyde olaylar çıkartacağı kaygısı aldı¹⁷. Bu kaygılar altında 27 Haziran 2010'da yapılan referandumla Kırgızistan Baltık cumhuriyetleri dışında

¹⁶ 2006 Kasımında da Bişkek dışında Talas'ta gösteriler yapılmış, ancak bu kısa süreli olmuş ve başka vilayetlere sıçramamıştır.

¹⁷ Güneyde çıkan olaylar ve referandum arasındaki iki haftalık dönemde Bişkek'te "nasılsınız" diye başlayan konuşmalar "şimdilik normal" diye devam ediyor, yağma kaygısıyla akşamları dükkânlar erken kapanıyor, sokaklar boşalıyordu. İnternetteki forumlarda "Bişkek'i terk etmek", en azından "kadınlar ve çocukları yollamak" tartışılıyordu.

tüm eski Sovyet cumhuriyetleri arasında parlamenter sistemi kabul eden tek ülke oldu. Otunbayeva'nın cumhurbaşkanlığı da onaylanmış oldu. Otunbayeva, bu görevi 2011 sonuna kadar yürüteceğini, sonra tekrar aday olmayarak görevini yeni seçilecek kişiye bırakacağını açıkladı. Görev süresini, cumhurbaşkanlığının yetkisini sınırlandırmak için gerekli reformların yapılması adına kullanacaktı.

Ülkedeki anomi, 10 Ekim 2010'da yapılan seçimlere de yansdı ve seçime katılım %56'da kaldı. Özellikle geçici hükümeti oluşturan partiler seçimden beklediklerini bulamadılar ve düşünüldüğü gibi bir koalisyon içinde hükümeti kurmaları mümkün olmadı. Hükümet özellikle güneyde güçlü çıkan Ata-Curt (Atayurt) Partisi (%8,9), Kırgızistan Sosyal Demokrat Partisi (KSDP, %8,4) ve Respublika (%6,85) arasında kuruldu¹⁸. Bunlardan sadece KSDP geçici hükümette yer alıyordu. Geçici hükümette başbakanlık görevini yürüten KSDP Başkanı Atambayev, yeni hükümette de bu görevi üstlendi. Respublika, Başbakan Yardımcılığını; Ata-Curt, Meclis Sözcüğünü üstlendi.

Kırgızistan gibi çeşitlilik taşıyan bir toplumda başka ülkelerde olduğu gibi cumhurbaşkanının otoritesini koruması mümkün olmadı ve dipten gelen dalga defalarca cumhurbaşkanlığını geri adım atmaya zorladı. Geri adım atmaya direndiğindeyse cumhurbaşkanı makamını kaybetti. Halkın bir kere ayaklanıp, ekonomik sorunlar, baskı ve demokratik atılımların yapılmaması karşısında iktidarı devirmesi rastlantısal bir durum olarak görülebilir. Ancak beş yıl arayla üst üste iki kere aynı durumun tekrarı, Kırgızistan'ı sadece Orta Asya açısından değil, dünya açısından da farklı bir konuma getiriyor. 2010 Nisanında gerek liderlerin meydana yaptıkları konuşmalarda, gerekse sokaklardaki yazılmalardaki "el" (halk) vurgusu Kırgızistan'ın farkını açıkça gösteriyordu¹⁹. Burası sadece demokrasi denemesi açısından değil, gerektiğinde halkın duruma müdahalesi açısından da bir "ada" gibi görünüyor. Doğrusu diğer ülkeler de Kırgızistan'ı farklı görüyorlar²⁰.

¹⁸Partilerin oy oranlarının bu kadar düşük görünmesi Kırgızistan seçim sayım sisteminden kaynaklanmaktadır. Kırgızistan'da seçime katılmayanlar da seçime katılmış gibi değerlendirilir, yani seçime girmeyen %44'ün oyu da %100'lük dilim içindedir. Partilerin oy oranları da bu %100'lük dilim içinde hesaplanır.

¹⁹Yağmaya karşı da pek çok işletmenin önüne "Biz el menen" (Biz halklayız) diye yazılmıştı. Yağma girişimleri daha çok Bakiyev ailesine yakın ya da sevilmeyen kesimlere yönelmişti. "Biz el menen" yazısı kurtarıcı bir slogan olmuştu.

²⁰Kazakistan, Özbekistan ve Rusya'da 2011'de görüştüğüm kişiler, Kırgızistan'dan geldiğimi duyunca, Kırgızlarla ilgili yaptıkları yorumlar onların Kırgızları "kendilerine özgü bir halk" gibi gördüklerini gösteriyordu. Ancak bunda öne çıkanın hayranlıktan çok onların "düzene gelemeyen" bir halk oldukları yönünde, göçerlikle ilişkilendirdikleri ve bazılarının da olumsuz gördükleri bir yargı olduğunu ekleyeyim. Bu ülkelerin hepsinin başkanlık sistemine dayalı, güçlü bir cumhurbaşkanının olduğu

Demokrasi yolunda atılan adımlar elbette ki tartışmaların ve sokak gösterilerinin bitmesine neden olmadı. Mecliste bugün iktidar ve yolsuzluk ilişkisinden bayrak gibi ulusal sembollerin değiştirilmesine kadar her şey tartışılıyor. Bir Kırgız atasözü “çekişbeyince bekişbeyit” (çekişmeyince, pekişmiyor) diyor. Kırgızistan'daki siyasetçiler de buna uymak istemişçesine tartışmalarıyla çoksesliliği korumak ister gibiler. Yalnızca meclis değil sokaklar da hareketliliğini koruyor. Neredeyse her gün meclis önünde farklı bir topluluk eylem yaparak taleplerini dile getiriyor. Ancak bunlar siyasi bir program etrafında bir araya gelmiş kişilerin hareketleri olmaktan uzak, dağınık talepler etrafında gerçekleşen eylemler. Bu, yukarıda söz ettiğimiz, partilerin ve ulusal programlarının zayıf kalmasına neden olan seçim sistemiyle yakından ilgiliydi. Artık partiler ve ulusal programların önündeki engeller kalkmış görünüyor. Partilerin zamanla kurumsallaşması, halkın taleplerinin siyasi çerçevede dile getirilmesini sağlayabilir. O zaman ülkeyi daha müreffeh duruma getirmek için fikirlerin, farklı siyasi programların dile getirildiği bir siyasi yapı ortaya çıkabilir. Kurumsal, gelişkin bir demokrasi böylelikle Kırgızistan'daki siyasi hayata egemen olabilir.

Öte yandan merkezkaç eğilimlerin ortak bir mecliste, ulusal sorunlar, çözümler etrafında tartışılmaması, merkezkaç eğilimleri arttıracaktır. Bir başka olumsuz ihtimal kimi grupların siyasetten bir beklentilerinin kalmayıp kendi içlerine çekilmesidir. Bu, tekrar patlamalara yol açabilir. Ne var ki, merkezkaç eğilimlerin güçlenmesi yerine merkeziyetçi eğilimlerin güçlenmesi daha muhtemel görünüyor. Ülkedeki ekonomik sorunlar çözülemez, siyasi kurumsallaşma gerçekleşmezse, merkeziyetçi eğilimler de güçlenecektir. Bugün dahi insanlar arasında “meclistekilerin tartışmaktan başka iş yapmadığı”, “tartışmaktan sorunları çözmeye vakit bulamadıkları” yönünde şikayetler duyulmaktadır. Bu tür eğilimler henüz zayıf olsa da, ekonomik çözümler bulunamaması ve umutsuzluk zamanla bunları yaygınlaştıracaktır. Bunun alternatifi şimdilik başkanlık sistemidir. Ancak mesele, başkanlık sisteminin kendisi değil, bu sistem içinde iktidarın ne kadarının tek kişi, tek merkez elinde toplanmasının tercih edileceğidir. Umutların bir kere daha karaya oturması, “Kırgızistan adası”nı da Asya steplerinin parçası yapacaktır.

Kırgızistan'ın varlığını koruması için Türkiye'nin de yapabilecekleri vardır. Bu durum, Türkiye'nin Orta Asya'da tekrar, ama bu sefer farklı bir anlayış içinde, geçmişteki hatalarından ders çıkararak var olması için olanaklar sunmaktadır. Bundan sonraki bölümde Kırgızistan'ın Türkiye açısından yarattığı olanaklar üstünde durulacaktır.

ülkeler olduğu da akılda tutmalı. Kırgızistan hem halkı hem de ortaya çıkan parlamenter demokrasi denemesiyle tüm bu ülkelerden farklı görünüyor.

Türkiye ve Kırgızistan: Yeni Bir Başlangıç

Türkiye'nin Orta Asya ile ilişkileri 1991'deki bağımsızlığın ardından çok sıcak ve hızlı başlamış, ancak sonrasında ilişkiler bozulmuş ve Türkiye Orta Asya politikalarını arka plana itmiştir. Son yirmi yılda Türkiye'nin Orta Asya devletleri gözündeki konumu zayıflamış, bölge halkları arasında Türklerin imajı da olumsuz hale gelmiştir.

Orta Asya ülkelerinin 1991'de bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından Türkiye Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan'ı ilk tanıyan, ilk büyükelçilik açan ülke olmuştur. Bunda Türkiye'nin kardeşlik duyguları, bölge ülkelerinin Türkiye'ye olumlu bakışları, Rusya'nın kendi iç sorunlarını çözmeye yoğunlaşması, Batının bir model olarak Türkiye'nin bölgeye girmesini desteklemesi gibi pek çok etken vardır. Batının gözünde Orta Asya'da halkların İslam ve Türklük duyguları baskı altında tutuluyordu. Bu nedenle zincirlerinden kurtulan halklar hızla İslam'a yönelecekti. 1980'lerde SSCB'nin gelecekte Müslüman, Türk halkları nedeniyle parçalanacağı yönünde bir beklenti dahi vardı (d'Encausse, 1981). Oysa bilindiği üzere parçalanmanın Orta Asya'dan başlaması yerine, en son Orta Asya'daki cumhuriyetler SSCB'den ayrıldı.

Batıdaki beklentilere göre, artık bağımsızlığına kavuşan bu ülkeler İran'ın etkisine girebilirdi. Buna karşı liberal, Müslüman ve laik bir model olarak Türkiye'ye destek verildi. Kırgızistan açınsındansa Türkiye Batıya açılmalarını sağlayacak bir köprüydü. Ayrıca liberal, demokratik, laik bir ülke olarak da Türkiye örneğinden faydalanılabilirdi.

Bir süre sonra İran'ın bölgeye yönelik politikası olmadığı ve Orta Asya ülkelerinin de zaten hızla İslamlaşma eğiliminde olmadığı görülünce, Batının Türkiye'ye biçtiği rol geçersizleşti, destek ortadan kalktı. Aslında Orta Asya, SSCB döneminde Batı tarzı bir modernleşme yaşamış ve Batılıların kurumlarıyla buraya yerleşerek, Türkiye aracılığı olmadan çalışabilecekleri konuma gelmişti.

Sadece dış politikadaki etkenler değişmedi, bu dönemde Türk dilli cumhuriyetlerin Türkiye'ye yaklaşımını etkileyecek olaylar da yaşandı: Azerbaycan'daki savaşta Türkiye'nin zayıf bir destek sunması, ardından gelen iktidar değişikliğinde Türkiye'nin kaybeden tarafı desteklemesi, Türkiye'den resmi politika dışındaki kişilerin Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan'daki başarısız iktidar değişikliği girişimleri gibi nedenler Türk dilli cumhuriyetlerin Türkiye'ye bakışını değiştirdi. Ayrıca 1995'te dünyada yaşanan ekonomik kriz Türkiye'nin kendi ekonomik sorunlarına dönmesini gerektirmişti. Zaten çok terapi sonucunda ekonomisi çöken Kırgızistan'a desteğin maliyeti altından kalkılamaz hale gelmişti. Ekonomik durum bir yana, 1994'ten sonra Türkiye'nin seküler modelinin daha çok tartışmaya açık hale gelmesi Türkiye'yi laiklik modeli olmaktan da uzaklaştırmıştı.

Bunlar yaşanırken, Rusya bölgede toparlanmaya, kaybettiği nüfuz alanını geri almaya başlamıştı. Romantik projeleri geri tepen Türkiye için Rusya, ticari potansiyeli nedeniyle Orta Asya'dan daha önemli hale gelmişti. Buna ek olarak, Türk dış politikasında Avrupa Birliği için gerekli adımların atılması üstüne yoğunlaşıyordu. 1996'da 52 milyon dolar olan Kırgızistan'la dış ticaret hacmi, 1999'da 27 milyon dolara düşmüştür (<http://kyrgyzembassy.org.tr/html/iliskiler.htm>). 1998 krizi bunda etkili olsa da, bu keskin düşüşü Türkiye'nin Orta Asya politikasındaki değişimle birlikte anlamalı.

1995 tezat bir biçimde Türkiye'nin Kırgızistan'daki en iddialı girişiminin de başlatıldığı yıldır. Türkiye'nin bölgeyle ilgili bütünlüklü planları düşüşe geçmişken, 1995'te Kırgızistan ve Türkiye arasındaki ortak protokolle Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi (KTMÜ) kurulmuştur. Sonraki yıllarda üniversitenin bütçesi, Türkiye kaynaklı yardım ve yatırımların en büyük kalemini oluşturmuştur. Yirmi yılda Türkiye'nin toplam 450 milyon dolarlık yatırım ve desteğinin yanında sadece KTMÜ'ye 150 milyon dolar aktarılmıştır (Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, 02.02.2011). Bu miktarın görece büyüklüğü, yalnızca üniversiteye aktarılan bütçenin büyüklüğünü değil genel dış politika içinde Kırgızistan'ın azalan önemini yansıtır. Ancak üniversitenin varlığı ve yetiştirdiği mezunlarıyla önemli bir potansiyel yaratmış olmasına karşın, bütünlüklü bir dış politikanın eksikliği bundan gereğince yararlanılmasını engellemiş, üniversitenin pek çok girişimi engellere takılmıştır. Ancak yine de mezun olan 2.500 öğrenci ve önümüzdeki beş yıl içinde buna katılacak 3.500 öğrenci ve sonraki yıllarda mezunların sayısındaki artışla oluşan potansiyel büyüyecektir.

Kırgızistan'da eğitim alanında Türkiye kaynaklı başka girişimler de vardır: Yine Bişkek'te kurulan, özel Uluslararası Atatürk-Alatoo Üniversitesi, Calalabad'da kurulan, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi ve Oş Devlet Üniversitesi Araşan İlahiyat Fakültesi bu girişimler arasındadır. Bunların yanında Bişkek'te Türkiye devleti biri kız, diğeri erkek lisesi olarak iki okul kurmuş, ayrıca Türkiye'den girişimciler tüm Kırgızistan'a yayılan özel okul ve yurtlar açmışlardır. Sayıları yaklaşık altı bin civarında Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Kırgızistan'da eğitim kuruluşlarında ya da üretimde, ticaret alanında yaşamlarını sürdürmektedir.

Türkiye'nin bağımsızlıktan sonra kardeşlik söylemiyle Orta Asya'ya hızlı girişi ve vaatleri, sonra vaatlerinin arkasında duramaması inandırıcılığı azaltmıştır. Yine de Kırgızistan'daki "Türkiye" ve "Türkler" in imajını ayrı ayrı değerlendirebiliriz. Türkiye'nin "Batılı, gelişmiş, güçlü ekonomiye sahip bir ülke" imajı vardır, ama Türklerin buradaki imajının olumlu olduğunu pek söyleyemeyiz. Geçmişte Türklerin ve Türkiye'nin ağabeylik taslaması alınganlık ve tepki yaratmıştır. Konuşmalardan görülen, bunu, buraya ilk zamanlar gelen bazı Türklerin gerçek Türklük, İslam ya da çağdaşlık öğretme

hedefiyle zorlayıcı, hatta yargılayıcı, empatiden uzak bir tavra girmeleri doğurmuştur. 1990'ların ikinci yarısından günümüze kadarki süreçte bu olumsuz ilk tanışmanın izleri ilişkilerin geliştirilmesini engellemiş. İki halk arasındaki ilişkiler, 1991'deki durum düşünülduğünde, zayıf kalmış ve bir içe kapanma yaşanmıştır. Böyle bir ortamda Türkiye'nin ya da Türkiye ile bağlantılı kurumların, örneğin KTMÜ'nün öne çıkması da, belirtildiğine göre, etkiden çok tepki yaratır hale gelmiş.

Bunun değişmesi için Türkiye'nin tekrar Orta Asya'da kendini göstermesi, bunun içinse geri çekilmesine neden olan koşulların değişmesi gerekiyordu. Türkiye hem ekonomik olarak kendi başına girişimde bulunabilecek bir kapasiteye erişmeliydi hem de uluslararası konjonktür buna izin verir hale gelmeliydi. Türkiye'nin Kırgızistan'a yakınlaşmasının izleri 7 Nisan 2010'daki iktidar değişiminin ardından görüldü. Türkiye, yaralananlar için sağlık yardımı yaptı. Ancak her iki tarafta da ilişkilerin zayıfladığı dönemde oluşan zaafılar varlığını koruyordu. Türkiye'ye gönderilen yaralıların uzun süre havaalanında bekletilmesi, hatta bazılarının geri yollanması Kırgızistan medyasında geniş yer buldu ve yardımı gölgeledi. Bu girişime karşın Kırgızistan'ın hâlâ Türkiye açısından bir öncelik taşımadığı, Haziran 2010'da güneyde yaşanan acı olaylar sırasında Türkiye'nin gerek devlet gerekse medyasıyla geç tepki vermesinde görüldü. Türkiye olaylar sırasında Kırgızistan'daki çatışmanın çözümü için öncelikle bölgedeki iki güçlü ülke Kazakistan ve Özbekistan'a işbirliği teklif etti. Ancak bir süre sonra gerek Kırgızistan gerekse Türkiye tarafında değişimin işaretleri görülmeye başladı. Kırgızistan cumhurbaşkanı olaylar sırasında dış destek talebinde bulunmuş; bu talebe ne Rusya ne ABD'den olumlu yanıt gelmişti. Bundan sonra Kırgızistan'ın dış ilişkilerini çeşitlendirmenin önemi anlaşılacak ki, Kırgızistanlı devlet adamları pek çok ülkeyi kapsayan yoğun bir dış ziyaret trafiğine girdiler. Anlaşılan, bölgede egemenlik mücadelesi veren ABD ve Rusya açısından da sorunları tek birinin çözmesi yerine farklı aktörlerin bölgeye girmesine yeşil ışık yakmak daha makul hale gelmişti. Türkiye, Ağustos 2010'dan itibaren Kırgızistan medyasında daha çok görünmeye başladı.

Eylül sonunda güneydeki olayların çözümü için Issık Kөл'de farklı halkların temsilcileri bir araya getirildiler. Girişime Türkiye öncülük etti, açılışı Türkiye Dışişleri Bakanı Davutoğlu ve Kırgızistan Cumhurbaşkanı Otunbayeva yaptılar. Türkiye girişime öncülük etti, ama sonrasında yirmi yıl önce olduğu gibi tepki yaratan "ağabeylik" rolünü üstlenmek yerine sadece gözlemci konumuna çekildi. Ardından Şubat 2011'de, Başbakan Erdoğan'ın Kırgızistan ziyareti gerçekleşti. Bu, yeni hükümet kurulduktan sonra yapılan ilk ziyaretti. Nisanda Kırgızistan Başbakanı Atambayev Türkiye'yi ziyaret etti. Çok iyi Türkçe konuşan Atambayev, Türkiye ile sağlam ilişkiler kurulmasına çok önem veriyor. Yapılan görüşmelerde iki ülke karşılıklı olarak vizeleri kaldırdı.

Türkiye Kırgızistan'a 21 milyon dolar yardım hibe etti ve Kırgızistan'ın yetmiş milyon dolarlık borcunu sildi. Ekim 2011'de Kırgızistan Meclis Sözcüsünün Türkiye' ziyaretini sırasında on milyonluk bir yardım daha yapıldı.²¹ Önümüzdeki süreçte de ilişkiler gelişerek devam edecek gibi görünmektedir.

İleriye dönük olarak ilişkiler değerlendirilecek olursa, realist açıdan ekonomik olarak ne Kırgızistan'ın ne de Orta Asya'nın Türkiye ekonomisinde bir sıçrama yaratabileceği söylenebilir. Orta Asya'nın tek başına Türkiye'nin hedeflediği dünyanın en büyük on ekonomisi arasına girmesine açıkçası doğrudan katkısı olmayacaktır. Ancak Orta Asya ile ilişkiler tarihteki gibi ipek yolunun canlanması temelinde kurulacak olursa, herkesin kazançlı çıkacağı önemli bir potansiyel ortaya çıkar. Çin ile bağlantı kurularak, eski ipek yolunun yeniden hareket kazanması, Orta Asya'nın dünyanın kıyısında kalmış bir yer olmaktan çıkmasını sağlayacaktır. Bu ağla Çin, ülkenin iç kesimlerinde üretilen malları Avrupa'ya deniz yolu yerine Orta Asya ve Türkiye üstünden ulaştırabilir. Bugün Çin'de iç kesimlerde büyük üretim merkezleri oluşmuş durumdadır ve bölgesel ekonomik adaleti sağlamak amacıyla Çin batı bölgelerine yatırımı teşvik etmektedir. Yatırımların teşvik edildiği, örneğin Uygur Özerk Bölgesinin Türkiye'ye uzaklığıyla Çin'in doğusundaki limanlara uzaklığı arasında ciddi bir fark yoktur. Uygur bölgesinin başkenti Urumçi'nin Çin'in liman kenti Şanghay'a uzaklığı 3.272 kilometre, Urumçi'nin Kars'a uzaklığıysa 3.640 kilometredir. Türkiye, bu süreçte Avrupa'ya akan malların kara ya da deniz yoluyla ulaştırıldığı bir lojistik üs, Batıdaki ve Çin'deki şirketlerin bölge merkezlerinin taşındığı bir ülke konumuna gelecektir. Daha da önemlisi böyle bir yatırım, Türkiye'den Çin'e taşınacak malların maliyetini düşürür; Türkiye'deki üretimi arttırır. Türkiye'nin en büyük on ekonomik güç arasına girmesinde bu proje kilit role sahiptir. Şu an yürütülmekte olan bir Demir İpek Yolu projesi vardır. Bununla Türkiye ve Gürcistan arasındaki demiryolu hatların birleştirilmekte ve Türkiye eski Sovyet cumhuriyetlerinin demiryolu ağına bağlanmaktadır. Ancak Çin ile ortak bir yatırımla bütün demiryolu hatlarını yenilenmesi, hatta mümkünse farklı genişliklere sahip rayların standartlaştırılması gerekmektedir.

Öte yandan Rusya'dan da benzer bir demiryolu hattı açılabilir. 2012 yılında Çin ve Kazakistan sınırında inşa edilen bir karayolu köprüsü trafiğe açılacaktır. Böylelikle Kazakistan ile gümrük birliği içindeki Rusya ve Belarusya pazarına Çin'den doğrudan ulaşım sağlanacaktır. Ancak Çin'de artan üretim kapasitesi nedeniyle, var olan karayolu hatları, iki demiryolu projesi, hatta denizyolu birbirlerini engelleyecek projeler değildir.

²¹ Bu yardım yapıldıktan sonra bindiğim bir takside, taksici Türkiye'den olduğumu öğrenince bana "Kırgızistan'ın bu zor günlerinde yardımcı olduğumuz" için teşekkür etti, hatta para almayı reddetti.

Bunlara Başbakan Atambayev'in yeni bir projesini de ekleyebiliriz. Atambayev, Nisan 2011'deki Türkiye ziyaretinde ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinin ardından Manas hava üssünün Şanghay-Bişkek-İstanbul arasında kurulacak bir hava köprüsü için depolama alanı olarak kullanılmasını önermiştir (<http://www.eurasianet.org/node/63397>). Atambayev de Kırgızistan'ın Çin ve Türkiye arasında köprü olarak Asya'nın ortasından denizlere, pazarlara açılmasını istemektedir. Bunu demiryolu ya da karayolu gibi inşası yıllar sürecek bir proje ile gerçekleştirmek yerine havayoluyla ivedilikle gerçekleştirmek istemektedir.

Böyle bir ticari birliktelik, kurulacak bir yol ağıyla ülkeleri ve halklarını tekrar birbirine yaklaştıracaktır. Geçmişte ipek yolunun nasıl sadece ticari değil, bir kültürel alışveriş ortamı yarattığını biliyoruz. Bunu yeniden canlandırmak, halkların da kültür alışverişini arttıracaktır.

Orta Asya'da bir başka önemli kültürel atılım, zaman zaman Türkiye'nin Kırgızistan'da bölgesel televizyon kanalı kurma girişimiyle gündeme gelmektedir. Ortadoğu'da Türk dizilerinin etkisi bilinen bir gerçektir. Burada gözden kaçan bir olgu, en çok Türk dizisi gösterilen ülkenin Ortadoğu'da değil Orta Asya'da olduğudur (42 diziyle Kazakistan) (Radikal, 09.02.2011). Bu diziler kısmen Kırgızistan'ın kuzeyinde de izlenmektedir. Ancak Türkiye'nin kendi kurduğu bir kanalın buradaki etkisi daha güçlü olacaktır. Altyazılı verilebilecek yayınlar Türkçenin yaygınlaşmasına da katkı sağlayacaktır. Bu, bölgeyle ilgili tüm aktörleri ilgilendiren, onların da onayıyla gerçekleşecek bir adım olacaktır. Proje, daha önce de gündeme gelmiş, ama Türkiye'nin uluslararası aktörler tarafından bir tehdit olarak algılanması bunun gerçekleştirilmesini engellemiştir. Şimdi bu belki de ortak bir bölgesel kanal olarak yeniden gündeme getirilebilir.

Bugün Türkiye diğer aktörlerin de onayıyla bölgede hareket özgürlüğü kazanmış görünmektedir. Her iki ülke başbakanı da konuşmalarında Türkiye-Kırgızistan ilişkilerinden söz ederken Rusya'yı da ekleyerek "üçlü iş birliği"nin altını çizmektedir. Hatta Başbakan Atambayev Türkiye'nin alınmayacağı AB yerine Kırgızistan'ın katılacağı Rusya-Belarusya-Kazakistan arasındaki yeni birliği düşünmesi gerektiğini savunuyor (<http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1465/atambayev-turkiye-rusya-ve-kirgizistan-birlik-kursun.aspx>).

Bağımsızlıktan sonra geçen yirmi yıl içinde Türkiye'nin bölgedeki varlığı ağırlıklı olarak eğitim alanında görülmüş ve Türkçe Kırgızistan'da İngilizce kadar yaygın bir dil konumuna gelmiştir. Kırgızistan'da iki ülke adına atılacak olumlu adımlara da öncelikle bu birikimle başlanabilir. Bu konuda bugün yapılabilecek pek çok iş var. Örneğin, bu Türkçe bilenlerin bir araya geleceği bir kültür evinin kurulması yönünde yapılabilir. Türkiye'nin KTMÜ'de burslarla desteklediği eğitim etkinliği, örneğin İngilizceden farklı olarak, alt

kesimlere de nitelikli bir eğitimle toplumsal hareketlilik olanağı sunmuştur. Böylelikle Kırgızistan'da ekonomik olanakları yetersiz kesimlerin de yükselebilmesine, Kırgızistan'ın toplumsal dinamiklerine katkı sağlamıştır. Türkiye'de ya da Kırgızistan'da Türkçe öğrenmiş olanların bir araya getirileceği bir yapı bu kişiler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini sağlayacaktır. Bunun Kırgızistan'daki tüm halkları kapsayacak bir yapı olmasında fayda vardır. Ayrıca, Türkiye'den bağımsız bir sivil toplum kuruluşu olarak daha çok hareket olanağı bulacaktır. Bir kere kurulduktan sonra kendi dinamikleriyle gelişebilir.

KTMÜ özellikle 2010-2011 yılında düzenlediği konferanslar, halka açık etkinliklerle medyada da görünürlük kazanmaya başlamıştır. Ayrıca üniversite yeniden yapılanmaya girilerek uluslararasılaşma yönünde bir atılım içindedir. Türkiye'nin son yirmi yılda en büyük yatırımı yaptığı eğitim alanında, eğitimle ilgili girişimleri ilerletecek, üniversite dışında bir başka adım, bölgeyle ilgili bilginin toplanacağı, Orta Asya'ya gelen araştırmacılara lojistik destek sağlayacak bir araştırma merkezinin kurulmasıdır. Kırgızistan görece rahat araştırma yürütülebilen ve ekonomik olarak elverişli bir ülkedir. Bişkek, mesafenin yakınlığı sayesinde Almatı'da (Kazakistan) da çalışma yürütme olanağı sunmaktadır. Merkez, Türkiye, hatta tüm dünyadan akademisyenlerin çalışma yürütebileceği bir yer olmanın yanında, başta Kırgızistan, tüm Orta Asya'daki araştırmacılar için çekim merkezi olarak planlanabilir. Bölgede Türkçe ve diğer dillerde yapılan çalışmaların toplandığı, Türkiye'den veya başka ülkelerden gelen akademisyenlere kalacak yer ve çevirmenlik konusunda destek sunacak, bölgedeki akademisyenlerle işbirliklerini kolaylaştıracak bir merkeze ihtiyaç vardır. Burası Türkiye'de dağınık olarak yürütülen çalışmaların derlenip toparlanabileceği bir merkez işlevi de görebilir. Türkiye'nin yirmi yıldır eğitim alanında bölgeye verdiği desteği, böyle bir merkezle sıçratmanın ve bilim üretmenin artık zamanı gelmiş olmalı.

Türkiye'nin bölgede daha çok görünür olduğu bu günlerde Türk şirketlerinin de Kırgızistan'da halkla ilişkilere daha çok önem vermesi gerekiyor. Türkiye'nin bölgedeki yatırımları arttıkça, bunların topladığı tepki de artabilir. Şu an dahi bazı Kırgızlarda "Türk işverenlerin Kırgızları sömürdüğü" yönünde bir algı olduğu duyulmaktadır. Bu nedenle kazancın belli bir bölümünün halkla ilişkiler çalışmalarına aktarılması, toplumsal sorumluluk projelerinin arttırılması, Kırgızistan ekonomisine sağlanan katkının öne çıkarılmasında yarar vardır.

Kırgızistan çoğu ülke gibi çoğul bir toplumsal yapıya sahiptir, ancak Türkiye hakkında birkaç stereotipin yaygın olduğu görülmektedir. Belli bir stereotipe göre yargıların oluşturulması, ilgili, dar bir kesimde Türkiye hakkında olumlu imaj yaratırken, çoğunluk açısından imajı olumsuzlaştırmaktadır. Oysaki Türkiye'nin çoğul toplumsal yapısı her kesim için özdeşlik kurulabilecek bir kesim yaratmaktadır. Örneğin ABD gibi ülkeler kültürel çeşitlilikleriyle farklı ekonomik sınıflara, sosyal gruplara ya da siyasi kesimlere esin kaynağı

olabilmektedir. Farklı ülkelerin solcu, milliyetçi, dindar, liberal kesimleri ya da marjinal grupları, elitleri, alt sınıfları, orta sınıfları vb. ABD’de kendilerine örnek alacakları birilerini bulabilmekte; böylelikle etki yaygınlaşmakta ve derine nüfuz etmektedir. ABD karşıtlığının çok yüksek olduğu dönemlerde bile ekonomik, siyasi, kültürel nüfuz korunabilmektedir. Kırgızistan da yukarıda aktarılmaya çalışıldığı gibi farklı halkları ve gruplarıyla kendi içinde çok çeşitlilik taşıyan bir toplumdur. Türkiye’nin de kendi çeşitliliğini yansıtmaması Kırgızistan’da farklı kesimlerin özdeşlik kuracakları birilerini bulmalarını sağlayacaktır.

Türkiye’nin Kırgızistan’da nasıl algılandığını önümüzdeki süreçte olumsuz yönde değiştirme olasılığı en yüksek olan etken, vizelerin kalkması sonucunda Türkiye’ye gelişlerin artmasıyla yaşanacaktır. Kuşkusuz, birebir ilişkilerde yaşanacak olumsuzluklar ve Kırgızistan’dakilerin tanıdıklarından dinleyecekleri olayların etkisi herhangi bir imaj çalışmasından daha fazladır.

Bugün Kırgızistan ve Türkiye arasında tekrar yakın ilişkiler kurulurken, Türkiye’nin geçmişten ders çıkararak durumu ele almasında fayda var. Kırgızistan geçmişiyle gurur duyan, günümüzde ve gelecekteki varlıkları hakkındaysa kaygılara sahip olan, bu nedenle de kimliğini yaşatmaya ve geçmişine daha çok sarılan bir halka sahip. Kırgızistan ile yeniden ilişkiler güçlendirilirken, bunu dikkate almalı. Kırgızlar tarih boyunca farklılıklara sahip olan bir kültür biriktirmişler. Bugün yine çevre ülkelerden farklı bir güzergâh üstünde, parlamenter demokrasi deneyiyle kendilerine farklı bir gelecek çizme arayışındalar. Türkiye’nin de benzer bir modele sahip olması, deneyimleri paylaşma açısından bir olanak yaratıyor. Türkiye’ye açılan kapıdan artık bir ağabey değil dost olarak girilebilir. Son yirmi yılda Kırgızistan’da önemli bir insan potansiyeli oluşmuştur. Türk lise ve üniversitelerinden mezun olanlar, kurslar ya da diziler aracılığıyla Türkçe öğrenenler, Türkiye ile ticari ilişkiler geliştirenler gibi pek çok kesimden insanla, ilişkilerin yeniden düzenlenebilmesi için gerekli birikim oluşmuştur.

Kırgızistan, bugün zor bir dönemden geçiyor. Yirmi yıllık bağımsızlık sürecinin üstünü, varlığını koruma kaygısı örtmeye başlamıştır. Türkiye’nin bu süreçte Kırgızistan’a vermekte olduğu destek çok değerli ve bu destek Kırgızistan halkları tarafından da görülüyor. Bu girişim Türkiye açısından da önemlidir. Türkiye, bugün Ortadoğu’da varlık gösteren bir güç konumuna yükseliyor, ancak Ortadoğu’nun içinden ya da dışından kaynaklanan sebeplerle bu bir noktada tepki toplamaya başlayabilir. Türkiye’nin yakın geçmişte yıldızın parladığı en benzer dönem, Soğuk Savaş sonrası Orta Asya ile yakınlaştığı dönemdi. Kriz çözümü konusunda Türkiye’nin ihtiyaç duyabileceği deneyim, Orta Asya ile ilişkilerin yeniden değerlendirilmesinden elde edilebilir. Kırgızistan yetişmiş insan gücü, atılmış temeller, görece küçük yatırımların dahi

anlamının büyük olması ve devlet düzeyinde Türkiye'ye olumu bakış ile bunun için en avantajlı ülke olarak görünüyor.

Kaynakça

- Abazov, R. (2004). *Historical Dictionary of Kyrgyzstan*. Oxford: The Scarecrow Press.
- Allworth, E. (Ed.). (1994) *Central Asia, 130 Years of Russian Dominance, a Historical Overview*. Durham, NC: Duke University Press.
- Anderson, J. (1999). *Kyrgyzstan: Central Asia's Island of Democracy*. Harwood Academic Publishers.
- Barthold, V. V. (1963). *Kyrgyzy: Istoricheskii Ocherk*. Cilt II. Moskova: Sochineniia.
- Baştuğ, S. (1999). Tribe, Confederation and State Among the Altaic Nomads of the Asian Steppes. *Rethinking Central Asia*. K. A. Ertürk (Haz.), Beyrut: Ithaca Press.
- Borovkova, L. A. (1989). *Zapad Zentral'noi Azii vo II Veke do Nashei Ery*. Moskova: Nauka.
- Cigitov, S. (2006). *Sailican Cigitov ve Dünyası*. O. Söylemez ve K. Göz (Haz.), Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- d'Encausse, H. C. (1981). *Decline of an Empire: The Soviet Socialist Republics in Revolt*. New York: Harper Colophon Books.
- Dairov, I. (2011). Ob Istorii Kyrgyzov. 1 Ekim 2011 tarihinde <http://www.akipress.org/kghistory/news:6321> adresinden erişildi.
- Ecsedy, H. (1972). Tribe and Tribal Society in the 8th Century Turk Empire. *AOH* 25(1972). 245-262.
- Fried, M. (1975). *The Notion of Tribe*. Menlo Park, California: Cummings Pub. Co.
- Golden, P. B. (2000). I will give the People unto thee – The Chinggisid Conquest and Their Aftermath in the Turkic World. *JRASS Series* 3,10, 1, 21-41.
- Gumilev, L. N. (2007). *Eski Türkler*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gürbüz, Y. E. (2006, Aralık). Demokrasi Adasının Demokrasiyle İmtihani. *Birikim*, 212, 49-58.
- Halperin, J. C. (1987). *Russia and the Golden Horde*. Indiana University Press, Bloomington.
- İsakov, B. (2009). *XVIII ve XIX Yüzyıllarda Kırgızların Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Sayak Uruusu (Boyu) Örneği*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi.
- Khudiakov, Yu. S. (1995). *Kyrgyzy na Prostorah Azii*. T. Tchorotegin (Haz.), Bişkek: Soros Kyrgyzstan Foundation, Transformation of Humanitarian Education in the Kyrgyz Republic Program.
- Lud, L.A. (1999). *Kırgız Cumhuriyeti'nin İlk Cumhurbaşkanı Askar Akayev*. Ankara: TİKA, Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Basın Müşavirliği.
- Mamayusupov, Ö. (2003). *Vaprosu (problemy)Religii na Perehodnom Periode*. Bişkek: Gosudarstvennaya Komissiya Pri Pravitel'stve Kırgızskoy Respubliki po Delam Religii.

- Manz, B. F. (1978, September). The Clans of the Crimean Khanate, 1466-1532. *Harvard Ukrainian Studies*, 3: 282-309.
- Osmonov, A.O. (2006). *Kırgız Respublikasının Fizikalık Geografiyası* 8. Bilim Küütü. Bişkek.
- Rahimdinova, A. (2007). Dini Toplulukların İbadet Biçimlerinin İncelenmesi için Bir Laboratuar Olarak Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan: Bişkek'te Faaliyet Gösteren Baptistler, İsa Kilisesi, Yedinci Gün Adventistleri Üstüne Karşılaştırmalı bir Çalışma. Yayınlanmamış Bitirme Tezi: Tez Danışmanı: Öğr. Gör. Yunus Emre Gürbüz. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi.
- Schamiloglu, U. (1986). *Tribal Politics and Social Organization in the Golden Horde*. Unpublished Ph.D. Thesis Dissertaion Subm. to Columbia University.
- Shimomura, N. (2008). *Kyrgyz Reoublic Bishkek-Osh Road Rehabilitation Projects (I) (II). Field Survey, September 2008*. 2 Ekim 2011 tarihinde http://www.jica.go.jp/english/operations/evaluation/oda_loan/post/2009/pdf/kyrgyz01.pdf. adresinden erişildi.
- Sinor, D. (2000). [Kök]Türk İmparatorluğunun Kuruluşu ve Yıkılışı (T. Tekin, Çev.). *Erken İç Asya Tarihi*. D. Sinor (Der.), İstanbul: İletişim Yayınları, 383-424.
- Somuncuoğlu, T. (Haz.). (2011, Şubat). *Kırgızistan Ülke Raporu*. Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- Şahin, İ. (2009). Osmanlı-Kırgız Göçebe Hayatında Sosyo-Kültürel Yapılanmalara Dair. *CIEPO Interim Symposium on the Asiatic Roots of the Pre-Ottoman and Ottoman Culture*. 24-29 Ağustos.
- Şahin, İ. (2011, Şubat). Eurasia Twenty Years After: 1991 in Retrospect. *The Maulana Abul Kalam Azad Institute of Asian Studies (MAKAIAS)*, Kolkata, Hindistan.
- Tchroev, T. (2002). Historiography of Post-Soviet Kyrgyzstan. *International Journal of Middle East Studies*. 34, 351-374.
- Tekin, T. (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Togan, İ. (Yayınlanacak). Boy Devlet İlişkileri ve 'Buluo' (Bölük) Meselesi. *İsenbike Togan Toplu Eserler*. İstanbul: İşbankası Yayınları.
- Togan, İ. (1998). *Flexibility and Limitation in Steppe Formations*. Leiden: Brill.
- Togan, Z. V. (1981). *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

İnternet Kaynakları:

- <http://demoscope.ru/weekly/pril.php> adresinden 1 Eylül 2011 tarihinde erişildi.
- <http://eng.24.kg/community/2011/09/12/20253.html>. adresinden 12 Eylül 2011 tarihinde erişildi.
- <http://kyrgyzembassy.org.tr/html/iliskiler.htm> adresinden 1 Eylül 2011 tarihinde erişildi.
- <http://www.eurasianet.org/node/63397> adresinden 15 Eylül 2011 tarihinde erişildi.
- <http://www.imf.org/external/country/kgz/rr/index.htm> adresinden 28 Eylül 2011 tarihinde erişildi.

<http://www.rferl.org/content/article/1070130.html> adresinden 12 Eylül 2011 tarihinde erişildi.

<http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1465/atambayev-turkiye-rusya-ve-kirgizistan-birlik-kursun.aspx> adresinden 30 Nisan 2011 tarihinde erişildi.

<http://www.stat.kg> adresinden 28 Nisan 2011 tarihinde erişildi.

<http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2007/90230.htm> adresinden 27 Eylül 2011 tarihinde erişildi.

http://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/kyrgyz_republic_e.htm adresinden 28.09.2011 tarihinde erişildi.

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html> adresinden 26 Eylül 2011 tarihinde erişildi.

<https://www.jw-media.org/kg/20110630> adresinden 12 Eylül 2011 tarihinde erişildi.

